

Univerzita Hradec Králové
Filozofická fakulta
Katedra politologie

**Komparace nacistické a komunistické propagandy ve vztahu
k nejmladším skupinám obyvatelstva**

Bakalářská práce

Autor: Markéta Záhumenská
Studijní program: B6701 Politologie
Studijní obor: Politologie
Forma studia: Prezenční
Vedoucí práce: Mgr. Stanislav Myšička Ph.D.

Hradec Králové, 2017

Zadání bakalářské práce

Autor: Markéta Záhumenská

Studium: F14BP0095

Studijní program: B6701 Politologie

Studijní obor: Politologie

Název bakalářské práce: Komparace nacistické a komunistické propagandy ve vztahu k nejmladším skupinám obyvatelstva

Název bakalářské práce: Comparison of nazi and communist propaganda applied to the youngest sort of population

AJ:

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Propaganda je jedním z nejdůležitějších prostředků, které stát využívá k prosazování svých zájmů, cílů a myšlenek ve vztahu k obyvatelstvu. Zejména pak totalitní režimy využívají propagandistickou tvorbu jako hlavní nástroj v komunikaci s veřejností a ke zmanipulování širokých mas obyvatelstva. Práce si klade za cíl porovnat komunistickou a nacistickou propagandu a to především ve vztahu k mladým lidem, kteří pro totalitní režimy představují ve většině případech cílovou a zároveň nejsnáze ovlivnitelnou skupinu v prosazování svých zájmů. V mládeži vidí nositele svých idejí, myšlenek a perspektivu pro udržení režimu v budoucích generacích. V teoretické části práce zaměřena především na propagandu jako takovou a následně bude představen ucelený koncept komunistické i nacistické propagandistické tvorby v podobě, ve které byla uplatňována v dobách největšího rozmachu obou režimů. Druhá část se bude věnovat analýze prostředků nacistické, ale i komunistické propagandy, které byly aplikovány na mládežnické organizace (Hitlerjugend a Pionýr), ale i sdělovací prostředky (tisk, film, plakáty). Poslední část práce si klade za cíl porovnat oba druhy propagandy a vyhodnotit nejdůležitější body.

Arendtová, Hannah. 2013. Původ totalitarismu I-III. Praha: Oikoymenh. Cosseron, Serge. 2010. Lži třetí říše. Praha: Levné knihy. Čermák, František, Cvrček, Václav, Schmiedtová, Věra. 2010. Slovník komunistické totality. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Duffack, J. J. 2009. Dr. Joseph Goebbels: poznání a propaganda: komentovaný přehled vybraných projevů. Praha: Naše Vojsko. Furet, Francois. 2002. Komunismus a fašismus. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku. Geyer, Michael, Fitzpatrick, Sheila. 2012. Za obzor totalitarismu: srovnání stalinismu a nacismu. Praha: Academia. Klemperer, Victor. 2003. Jazyk třetí říše LTI: poznámky filologovi. Jinočany: H&H. Koonzová, Claudia. 2009. Svědomí nacismu. Praha: Columbus.

Garantující pracoviště: Katedra politologie,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: Mgr. Stanislav Myšička, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 17.9.2015

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala (pod vedením Mgr. Stanislava Myšičky Ph. D.) samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 23. 4. 2017

.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala Mgr. Stanislavu Myšičkovi, Ph.D. za vedení práce, cenné rady a vstřícnost při konzultacích.

Anotace

ZÁHUMENSKÁ, MARKÉTA. *Komparace nacistické a komunistické propagandy ve vztahu k nejmladším vrstvám obyvatelstva*. Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2017, 85 st. Bakalářská práce.

Propaganda je jedním z nejdůležitějších prostředků, které stát využívá k prosazování svých zájmů, cílů a myšlenek ve vztahu k obyvatelstvu. Zejména pak totalitní režimy využívají propagandistickou tvorbu jako hlavní nástroj v komunikaci s veřejností a ke zmanipulování širokých mas obyvatelstva.

Práce si klade za cíl porovnat komunistickou a nacistickou propagandu, a to především ve vztahu k mladým lidem, kteří pro totalitní režimy představují ve většině případů cílovou a zároveň nejsnáze ovlivnitelnou skupinu v prosazování svých zájmů. V mládeži vidí nositele svých idejí, myšlenek a perspektivu pro udržení režimu v budoucích generacích.

První část práce bude zaměřena především na teorie totalitarismu a propagandu jako takovou a následně bude představen ucelený koncept komunistické i nacistické propagandistické tvorby v podobě, ve které byla uplatňována v dobách největšího rozmachu obou režimů. Další kapitoly budou věnovány roli mládeže v obou režimech a prostředkům, jimiž byla indoktrinována. Těmi jsou mládežnické organizace (Hitlerjugend, Komsomol a Pionýr), ale i sdělovací prostředky (tisk, film, plakáty). Poslední část práce si klade za cíl porovnat oba druhy propagandy a vyhodnotit nejdůležitější body.

Klíčová slova: propaganda, mládež, totalitarismus, nacistické Německo, Sovětský svaz, indoktrinace

Annotation

ZÁHUMENSKÁ, MARKÉTA. *Comparison of Nazi and Communist Propaganda Applied to the Youngest Sort of Population*. Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2017, 85 pp. Bachelor Degree Thesis.

Propaganda is one of the most important tools states use to promote their interests, goals and ideas in relation to their population. In particular, totalitarian regimes use propaganda as the main tool for communicating their policies with the public and manipulating massive human resources.

The aim of the thesis is to compare communist and Nazi propaganda, especially in the case of its relation to the young, who in most cases represent key target and at the same time the most easily influenced group in the promotion of the state's interests. Youth represents the future bearers of the regime's ideas and maintain perspective for the future existence of the regime throughout the generations.

The first part of the thesis will focus on theories of totalitarianism and propaganda as such and will then introduce a unified concept of Communist and Nazi propagandistic production as it was applied at the time of the highest development of both regimes. Further chapters will be devoted to the role of youth in both kinds of regimes and means through which they have been indoctrinated. These are youth organizations (Hitlerjugend, Komsomol, Pionýr), but also various media outlets (print, film, posters). The last part of the thesis aims to compare both kinds of propaganda to highlight the most important points.

Keywords: propaganda, youth, totalitarianism, Nazi Germany, Soviet Union, indoctrination

OBSAH

ÚVOD	9
1. Totalitarismus	13
1.1 Vymezení pojmu	13
1.2 Obecné charakteristické rysy totalitních režimů	15
1.3 Charakteristika totalitních režimů podle J. J. Linze	17
1.4. Charakteristika totalitních režimů podle Hannah Arendtové	18
1.4.1. Masová společnost	18
1.4.2. Ideologie	19
1.4.3. Teror	20
1.4.4. Propaganda	20
2. Propaganda	22
2.1 Definice a charakteristika propagandy	22
2.2 Formy propagandy	24
2.3 Nástroje propagandy	25
3. Propaganda a mládež v nacistickém Německu	27
3.1 Vývoj, hlavní znaky a prostředky nacistické propagandy	27
3.2 Mládež a její role ve Třetí říši	31
3.3 Mládežnické organizace v nacistickém Německu	35
3.3.1 Hitlerjugend	36
3.4 Konkrétní příklady prostředků nacistické propagandy cílené na mládež	40
4. Komunistická propaganda a mládež	42
4.1 Ideová východiska, hlavní znaky a nástroje komunistické propagandy	42
4.2 Role mládeže v Sovětském svazu	47
4.3 Sovětské mládežnické organizace	50
4.3.1 Všesvazový leninský komunistický svaz mládeže (Komsomol)	51
4.3.2 Všesvazová pionýrská organizace V. I. Lenina	53
4.4 Konkrétní příklady prostředků sovětské propagandy cílené na mládež	56
5. Komparace nacistické a komunistické propagandy ve vztahu k mládeži	58
5.1 Shodné znaky ve způsobu indoktrinace mládeže	62
5.2 Odlišné znaky ve způsobu indoktrinace mládeže	65
ZÁVĚR	67
PRAMENY A LITERATURA	70

Prameny	70
Literatura.....	70
PŘÍLOHY	75

ÚVOD

Propaganda je jedním z nejdůležitějších prostředků, které stát využívá k prosazování svých zájmů, cílů a myšlenek ve vztahu k obyvatelstvu. Zejména pak totalitní režimy využívají propagandistickou tvorbu jako hlavní nástroj v komunikaci s veřejností a ke zmanipulování širokých mas obyvatelstva. Nejsnáze ovlivnitelnou a pro totalitní režimy zároveň jednou z nejatraktivnějších cílových skupin je mládež, jež je vnímána jakožto nositelka pokroku, budoucnost národa a naděje v lepší zítřky. Totalitní režimy v ní spatřují nositele svých idejí, myšlenek a perspektivu pro udržení režimu v budoucích generacích. Proto se nezdráhají k její výchově a ovlivnění vynaložit nemalé úsilí. Nejdůležitějším prostředkem totalitní propagandy je zcela jistě právě výchova a vzdělávání. Probíhá výhradně pod dohledem jediné vládnoucí strany, která vlastní veškerý monopol na moc. Tuto moc pak uplatňuje prostřednictvím školství a volnočasových aktivit, které probíhají v mládežnických organizacích a to rovněž pod plným dohledem státu. Dalšími prostředky, skrze které stát působí na své obyvatelstvo, jsou média. Mezi ně patří tisk, rozhlas, film, knihy, později televizní vysílání a v dnešní době především internet. Nedílnou součástí propagandy je také umění, jehož forma i obsah jsou plně podřízeny totalitní kontrole. V neposlední řadě je potřeba zmínit politické projevy. Ty však nemají za cíl působit primárně na mládež, ale spíše na široké vrstvy obyvatelstva.

Výše zmíněné prostředky propagandy se bezesporu uplatnily ve všech totalitních režimech, avšak nejčastěji jsou spojovány s nacistickým Německem a Sovětským svazem. V obou případech lze nalézt organizace, prostřednictvím kterých byla ideologie šířena a které dohlížely na veškerou jak uměleckou, tak i mediální tvorbu. V případě Německa se jednalo o *Ministerstvo lidové osvěty a propagandy* v čele s doktorem Josephem Goebbelsem a v Sovětském svazu pak podobnou funkci zastával *Agitprop*. Díky těmto organizacím byla propaganda jejími nejvyššími představiteli dotažena téměř k dokonalosti a velkou měrou se podílela se na politizaci společnosti, nezbytné k udržení režimu u moci.

Hlavním cílem této bakalářské práce je analýza stěžejních prostředků komunistické a nacistické propagandy ve vztahu primárně k mladým lidem a jejich následná komparace. Vedlejší záměrem je pak ověření stanovené hypotézy, která tvrdí,

že jak nacistická, tak i komunistická propaganda cílená na mládež je propagandou ve skrze totalitní, a nese tudíž podstatnou část rysů typických pro totalitní režimy. Hypotéza bude potvrzena či vyvrácena na základě vybraných znaků, jenž se objevují v teoriích J. J. Linze, Hannah Arendtové a obecných charakteristikách totalitních režimů. Teorie J. J. Linze je zde pak využita především pro objasnění politologického kontextu tématu, kdežto Hannah Arendtová představuje spíše politicko-filosofickou perspektivu. Využit zde bude komparativně-analytický metodologický přístup, skrze nějž budou vyhodnoceny hlavní výzkumné otázky této práce.

Stěžejní výzkumné otázky, na které se tato práce snaží odpovědět, jsou tedy následující. Jakým způsobem docházelo v nacistickém Německu a Sovětském svazu k indoktrinaci mládeže a prostřednictvím jakých nástrojů toho bylo dosaženo? Jaké odlišné či shodné znaky lze ve způsobu agitace nejmladších vrstev obyvatelstva pozorovat? Formovaly se v řadách mládeže odbojové skupiny, či organizace, jenž měly za cíl režimu vzdorovat či proti němu aktivně vystupovat?

Časové ukotvení tématu spadá do první poloviny dvacátého století, kdy díky technickému pokroku dochází k rozvoji propagandy a především ke vzniku obou zkoumaných režimů. V případě nacistického Německa se jedná o období mezi lety 1933 až 1945, kdy byly veškeré složky moci i společnosti pod kontrolou jediné vládnoucí strany NSDAP vedené Adolfem Hitlerem. V Sovětském svazu se totalitní ideologie uplatňovala v neúměrně delším časovém úseku, který v této práci nelze adekvátně vystihnout. Propaganda zde tudíž bude zkoumána především v období od převzetí moci komunisty až do 50. let 20. století, které zhruba koresponduje s vládou národních socialistů v Německu.

Práce je rozdělena do pěti hlavních částí, z nichž každá obsahuje dílčí podkapitoly nezbytné k objasnění daného tématu. Nejprve jsou zde definovány stěžejní pojmy, jako je totalitarismus a propaganda, jenž jsou současně podloženy teoriemi, s nimiž pak tato práce dále pracuje. Následně je představen ucelený koncept komunistické i nacistické propagandistické tvorby v podobě, ve které byla uplatňována v dobách největšího rozmachu obou režimů a zároveň objasněna role, kterou mládež v těchto režimech zastávala. Současně je zde vyhrazen prostor nezbytný pro analýzu prostředků propagandy, které byly aplikovány především na mládežnické organizace, kterými jsou

Hitlerjugend, Komsomol a Pionýr. Nezbytný prostor je zde věnován i konkrétním příkladům sdělovacích prostředků, s jejichž pomocí se režimy snažily mládež indoktrinovat. Poslední část práce si klade za cíl porovnat oba druhy propagandy a vyhodnotit nejdůležitější body.

Jak již bylo nastíněno v předchozím odstavci, první kapitola je věnována analýze pojmu totalitarismus, jehož definicí se v minulosti zabývalo mnoho předních klasických politologů. Mezi nejvlivnější zcela jistě patří Carl Joachim Friedrich a Zbigniew Brzezinski, na jejichž koncepci dále navázal Juan José Linz. Dále je třeba zmínit Giovanni Sartoriho, Raymonda Arona a v neposlední řadě také Hannah Arendtovou. Pro potřeby práce, jejímž cílem není jednotlivé body těchto teorií analyzovat, komparovat či blíže zkoumat, proto byly vybrány pouze teorie J. J. Linze a Hannah Arendtové. S jejich pomocí pak bude potvrzena či vyvrácena výše uvedená hypotéza a podložena analýza komunistické i nacistické propagandy, nezbytná k zodpovězení stanovených výzkumných otázek.

Dalším neméně důležitým pojmem je samotná propaganda, a proto jí bude věnována druhá následující kapitola. Je zaměřena především na definici a objasnění pojmu, její formy a nástroje.

Stěžejní částí práce je však kapitola třetí a čtvrtá, kde je již charakterizována konkrétně propaganda nacistická a komunistická. Součástí těchto kapitol je pak především analýza role mládeže ve zkoumaných režimech, a zároveň podrobné představení mládežnických organizací, s jejichž pomocí byla mládež vychovávána. Pomocí názorných příkladů zde pak budou uvedeny vybrané prostředky propagandy, jimiž jsou film, tisk a plakáty.

V poslední kapitole je pak ověřena stanovená hypotéza a prostřednictvím metody komparace jsou zde vyhodnoceny shodné, či odlišné znaky propagandy zaměřené na mládež.

Jak již z nastíněné problematiky vyplývá, sehrála propaganda v minulém století podstatnou roli především v režimech totalitních. Její vliv je však neméně důležitý i v současných demokratických systémech, tudíž by výzkum daného tématu neměl být v žádném případě marginalizován. Záměr a cíle moderní propagandy se sice liší, avšak

prostředky, kterými stát prosazuje své zájmy, mnohdy zůstávají stejné. Prostřednictvím médií jsou široké vrstvy obyvatelstva ovlivňovány i nyní, a proto by měla být zachována jejich objektivita a nezávislost. Jak z této práce vyplývá, propaganda může být velice snadno zneužita ve prospěch jedné politické strany za cílem ovládnout veškeré sféry společnosti. Svoboda slova a projevu jsou jedním ze základních pilířů demokracie, tudíž je nezbytné věnovat dané problematice dostatečnou pozornost, a to nejenom ve vztahu k nejmladším vrstvám společnosti.

Vzhledem k historičnosti tématu vychází práce jak ze sekundárních, tak i z primárních zdrojů. Pro charakteristiku totalitarismu a totalitních ideologií je zde využita práce Hannah Arendtové *Původ Totalitarismu I-III.*, přičemž stěžejní pro tento text je především část třetí. Mimo literatury psané v českém jazyce jsou pro výzkum daného tématu nezbytné i zdroje cizojazyčné, a to například práce *Propaganda and persuasion* (Garth Jowett, Victoria O'Donnell), pomocí níž je zde představena samotná teorie propagandy. K přiblížení funkce organizací zřízených zkoumanými režimy bude využita kniha *Hitlerova mládež* (Guido Knopp), a také sborník z roku 1951 s názvem *O mladých pionýrech*, jenž sestavila samotná spoluzakladatelka Pionýra a teoretička komunistické výchovy Naděžda Krupská. Samotnou propagandou se zabývá poměrně velké množství autorů, avšak je zde zřetelná absence titulů zaměřujících se čistě na propagandu ovlivňující mládež

1. Totalitarismus

1.1 Vymezení pojmu

V návaznosti na historické události a četné změny v politickém uspořádání jak v Evropě, tak i ve zbytku světa v průběhu 20. století, byla výzkumu totalitních režimů věnována nemalá pozornost. Z hlediska zájmu veřejnosti je totalitarismus bezesporu jedním z nejatraktivnějších politologických témat a obvykle je na něj nahlíženo, jako na to nejhorší, co mohl člověk v moderní době stvořit. Zpracováním tohoto tématu se kromě řady politologů chopili i významní spisovatelé, jakým byl například George Orwell, který ve svém románu *1984* (Orwell 2009) nastínil fungování totalitní společnosti. Z oblasti politické filosofie je pak kromě Tallmonova díla *O původu totalitní demokracie* (Tallmon 1998) stěžejní především práce Hannah Arendtové *Původ totalitarismu* (Arendt 1996), které bude v této práci věnován široký prostor (Říchová 2006: 225).

Definovat totalitarismus není zcela jednoduché, a ačkoliv se jedná o pojem, který je pro obsah této práce stěžejní, není jeho definice jejím hlavním předmětem, a tudíž se jí zabývá pouze okrajově. Pro začátek je zcela jistě nezbytné objasnit původ a význam samotného slova. Jeho lingvistický základ pochází z latiny, kde „*totus*“, znamená celý. Později se tento výraz běžně užíval v italském jazyce, avšak v politologické terminologii se objevil až v první polovině 20. století. Řada autorů se mylně domnívá, že ho jako první použil Benito Mussolini, avšak ten se pouze zasloužil o jeho popularizaci. Pravděpodobně úplně prvním autorem, který termín „totalitní“ použil, byl však Giovanni Amendola, když takto v časopise *Il Mondo* označil Mussoliniho vládu, která se pomocí násilných metod snažila ovládnout veškerý veřejný život v zemi. Rozšířen byl ale především díky odpůrcům fašistů, kteří tak kritizovali jejich nedemokratické způsoby vládnutí. Díky tomu se tedy od dvacátých let přídavné jméno „totalitní“ stalo součástí politických a intelektuálních diskuzí, nicméně v běžném a mediálním jazyce se tento termín plně uplatnil až po druhé světové válce (Balík, Kubát 2004: 21 – 23).

Pojem totalitarismus se tedy postupem času začal využívat jako označení specifického typu diktatury, přičemž nejčastěji jsou pod tento pojem řazeny základní dva typy politických systémů. Těmito systémy jsou pak totalitární režimy fašistické, kam řadíme též nacismus, a režimy komunistické. Mezi oběma typy lze nalézt řadu shodných, ale také odlišných znaků. Společným znakem všech totalitních režimů je především

vymezování se proti demokratickému systému a jeho záměrná likvidace. Toho se snaží dosáhnout prostřednictvím omezování základních občanských svobod, jako jsou například svobodné volby. Politický pluralismus je nahrazen vládou jedné strany, v jejímž čele stojí neomylný a v mnoha případech až zbožštělý vůdce. Vládnoucí strana má také vypracovaný systém idejí, které tvoří jedinou uznávanou ideologii daného režimu. Nesouhlas či jakékoliv odmítání daných idejí je zpravidla potlačováno represivními opatřeními, perzekucí a likvidací „nepřátelských“ skupin obyvatelstva (Pavelčíková 2008: 7–8).

Jak již bylo výše zmíněno, dnes je totalitarismus automaticky spojován s oběma výše zmíněnými režimy. V minulosti byl však tento koncept dáván do souvislosti nejprve s režimy fašistickými a s nacismem, až teprve v padesátých letech se o něm začalo mnohem častěji hovořit také v souvislosti s komunismem. Z hlediska výzkumu daného tématu pak v průběhu let šedesátých panovala značná neshoda a to především z hlediska jeho historicity. Názory myslitelů zabývajících se totalitarismem se v této otázce značně rozcházejí a vytváří se tak dva proudy, z nichž každý má na tuto problematiku jiný pohled (Říchová 2006: 225). První skupina považuje totalitarismus za nedílnou součást lidské podstaty, tedy za systém a způsob myšlení, který se objevuje už ve starověkých společnostech a s nímž se můžeme setkat po celý průběh lidských dějin. Příkladem zástupcem tohoto proudu je například Karl Popper, jenž ve svém díle *Otevřená společnost a její nepřátelé* (Popper 2011) označuje za prvního totalitního myslitele Platóna, a to na základě jeho celospolečenského modelu popsaném v *Ústavě* (Platón 2014). Dalším příkladem starověkého totalitního myšlení by mohla být řecká Sparta či vláda císaře Diokleciána. Z českých myslitelů se pak s tímto konceptem ztotožňuje Vladimír Čermák.

Druhý proud, jehož zastáncem je především Giovanni Sartori, se přiklání k názoru, že totalitarismus je výlučně projevem modernizace a tzv. masové společnosti, která je typická pro 20. století (Sartori 1993). Tato společnost pak postrádá vnitřní strukturu, chybí zde třídní sounáležitost, vazby a z jedinců utváří izolované bytosti, kteří nežijí pospolitě životy. Zastánci tohoto konceptu považují za nezbytnou především naprostou kontrolu vládnoucích elit nad společností, jenž je možná díky moderním technologiím, které se rozvinuly teprve v minulém století. Moderní technologie a masová společnost jsou směrodatné také v díle Friedricha a Brzezinskiho, kteří staví do protikladu režimy před, a po jejím vzniku (Friedrich, Brzezinski 1965). Jako blízké dnešnímu

vnímání totalitarismu zmiňují řecké tyranie či orientální despotie, těm však nebylo umožněno ovládnout člověka v celé jeho celistvosti, tak jak to umožnil technologický pokrok v nedávné minulosti. K této skupině modernistů, u které v současném sociálněvědním diskurzu fenomén totalitarismus jednoznačně převažuje, se dále řadí také Hannah Arendtová a Juan José Linz (Váňa 2013: 10–11).

1.2 Obecné charakteristické rysy totalitních režimů

Vymezení obecně shodných znaků totalitních režimů je z hlediska heterogenity doposud vypracovaných teorií velice obtížné. Ačkoliv v řadě z nich můžeme spatřovat znaky shodné, jakými jsou například oficiální ideologie či jediná masová politická strana, je zde také nezanedbatelné množství charakteristik, které jsou předmětem značných sporů. Jako konkrétní případ lze uvést otázku přítomnosti teroru v totalitních režimech. Z pohledu Giovanni Sartoriho a Juana Linze je teror spíše marginalizován a neřadí ho mezi stěžejní charakteristické prvky. Oproti tomu v konceptech Hannah Arendtové a Raymond Arona hraje stěžejní roli, a jeho přítomnost je považována za nezbytnou. Podobných příkladů je při srovnání jednotlivých teorií možné nalézt více, nicméně cílem této podkapitoly není koncepty porovnávat, ale shrnout jejich charakteristické znaky, které jsou nezbytné k tomu, aby mohl být daný režim klasifikován jako totalitní (Váňa 2013: 20)

Prvním stěžejním aspektem, o kterém již byla řeč v souvislosti se sporem o pojetí totalitarismu z hlediska jeho historického vývoje, je masová společnost. Vznik totalitního režimu je podmíněn její přítomností, a to proto, že je schopna utvořit z člověka izolovaného jedince, jenž je odtržen od všech tradičních společenských struktur (Říchová 2006: 230)

Hlavním rysem totalitarismu, od kterého se následně odvíjí řada dalších, je jednoznačně jediná oficiální ideologie, které je celá společnost podřízena. Pomocí ideologie je vysvětlena veškerá společenská realita, a díky tomu následně dochází k absolutnímu ospravedlnění všech prostředků, jenž jsou využity k dosažení vytyčeného cíle. Na základě této ideologie je pak vytvořena politická strana či hnutí, prostřednictvím které elity uplatňují svou neomezenou moc. Veškeré politické funkce jsou zajišťovány stranou a je středobodem jak politické moci, tak veškerého života v zemi. K této straně pak neexistuje žádná alternativa a v její rukou leží také informační monopol. V čele

strany stojí vůdce, kterému jsou obvykle přisuzovány až kvazibožské atributy, a jenž je vnímán jako prorok, či vykupitel národa. Ačkoliv se totalitní režimy proti tradičnímu náboženství často vymezují, principy jeho fungování nám jej mohou v mnohém připomínat. Mnoho náboženských prvků v podobě různých rituálů, obřadů či svátků jsou zde využity k podpoře legitimacy režimu v očích masové společnosti (Pavelčíková 2008: 55).

Dalším znakem totalitních režimů je pak zřetelná snaha o politizaci co nejširších vrstev společnosti. Jedná se o režimy přirozeně aktivistické, které ke svému přežití vyžadují aktivní účast občanů na veřejném životě. Z počátku je energie obyvatel směřována k budování nového řádu, zřetření veškerých vazeb na minulost, a také k boji proti zastáncům starých pořádků. Počáteční nadšení však netrvá věčně, a proto je třeba hledat nové cesty, kam by mohlo být úsilí obyvatel směřováno. V této fázi se aktivismus často obrací přímo do nitra strany, což se projevuje v podobě stranických čistek mezi kádry, kdy se jako ideální jeví odhalení údajných protistátních spikleneckých center. Jejich perzekuce pak slouží také mimo jiné jako výstraha proti potenciálním narušitelům pořádku ze strany veřejnosti. Totalitní režim nesmí být za žádnou cenu stereotypní ani statický, a právě jeho dynamičnost a neustálá aktivita ho chrání před kolapsem a přeměnou na jinou, pro společnost příznivější, formu státního upořádání. Paradoxem však je, že postupem času idealismus a dobrovolná participace, která je charakteristická především pro ranější fáze některých totalitních režimů, upadá a ve společnosti začne převládat spíše lhostejnost a pasivita (Balík, Kubát 2004: 43).

Ačkoliv tento prvek není společný pro všechny teorie totalitarismu, nelze jeho význam pro charakteristiku totalitních režimů zanedbávat. Přítomnost teroru, jímž je celá společnost prodchnuta, se také velkou mírou podílí na udržení režimu u moci. Ať už má podobu fyzického či psychického násilí, pomáhá ve společnosti udržovat neustálou atmosféru hrůzy či strachu, jež je podpořena působením tajné policie (Aron 1993: 158).

V neposlední řadě je také třeba dodat, že jedním z hlavních cílů totalitních režimů je vytvoření nového člověka, který již nebude mít žádné vazby na minulost a díky totalitní výchově bude režimu plně podřízen a oddán (Balík, Kubát 2004: 43).

1.3 Charakteristika totalitních režimů podle J. J. Linze

Základním východiskem pro práci Juana Josého Linze se stalo dílo Friedricha a Brzezinského, jejichž část myšlenek převzal a dále rozpracoval ve své knize *Totalitní a autoritářské režimy* (Linz, 2000). Zde se věnuje především rozdílům mezi těmito systémy a zároveň vymezuje jejich hlavní znaky. Dle Linze je k tomu, abychom mohli definovat režimy nedemokratické nezbytné nejprve vymezit to, jak vypadají režimy demokratické. Podle Linzovy teorie je demokratický režim takový, kde mají občané možnost svobodně formulovat své politické preference na základě svobody shromažďování, projevu a komunikace, což má zajistit spravedlivou soutěž mezi jednotlivými politickými stranami, která bude probíhat v pravidelných intervalech na základě svobodných voleb, které zajistí jejich podíl na moci. V demokratickém systému se tak děje bez použití nátlakových prostředků či vyloučení některé z politických sil (Linz 2000: 58).

Pokud daný režim tyto podmínky nenaplnuje, můžeme ho označit jako totalitní či autoritářský. V případě režimů totalitních, vymezil J. J. Linz tři podmínky, na jejichž základě je lze klasifikovat. Těmi jsou monopol jediné státem uznávané politické strany, existence vůdčí totalitní ideologie a politická mobilizace (Váňa 2013: 13).

Jako první bod Linz uvádí existenci jediného monopolistického centra moci, které však nemusí být nutně jednolitě. Veškeré pluralitní instituce či organizace nejsou dědictvím předchozí netotalitní éry, nýbrž jsou utvářeny a zprostředkovány nově a to právě tímto centrem, z něž také odvozují svou legitimitu.

Společnost v totalitním státě je zcela ovládána a řízena jedinou více či méně intelektuálně podloženou ideologií, s níž se identifikuje vládnoucí skupina či vůdce zaštitěn jemu sloužící stranou. Vládnoucí elity, pak z této ideologie odvozují svůj mandát a využívají ji k legitimizaci režimu v očích veřejnosti. Toho je dosaženo například prostřednictvím vše vysvětlujících teorií (například rasové teorie v nacistickém Německu), které poskytují výklad konečného smyslu dějin, upravených tak, jak dané elity, často se stavící do role jimi předurčených osob, uznají za vhodné.

Posledním neméně důležitým bodem je pak aktivní politická participace občanů na veřejném životě. Totalitní režimy si právě díky všudypřítomné ideologii kladou za cíl občany co nejvíce nadchnout a motivovat pro plnění náročných společenských úkolů a aktivně je zapojit do činnosti strany a jejích dalších organizací. Mimo tyto organizace pak

téměř není možné se na společenském životě jakkoliv podílet. Pasivita a poslušnost obyvatel, které je staví do role pouhého předmětu a s nimiž se můžeme setkat naopak u režimů autoritářských, jsou zde považovány za vysoce nežádoucí (Linz 2000: 70).

Z výše uvedených bodů tedy vyplývá, že pokud je režim vybudován na základě pro společnost přitažlivé ideologie, uplatňované úzkou vládní elitou či vůdcem skrze jedinou politickou stranu, jejímž prostřednictvím dochází k aktivní participaci nejširších vrstev obyvatelstva na veřejném životě, jedná se v zásadě o režim totalitní. Všechny z těchto prvků mohou být obsaženy také samostatně v jiných typech nedemokratických systémů, avšak pouze v režimech totalitních jsou přítomny současně (Linz 2000: 67).

Stejně jako Giovanni Sartori se J. J. Linz vymezuje proti tezi Hannah Arendtové, která tvrdí, že nutnou součástí totalitních režimů je také teror. Dle Linze je pro totalitní režim klíčová identifikace obyvatelstva s vůdcem a jeho participace v politických organizacích, které jsou nástrojem jeho cílů. K zapojování veřejnosti dochází za přítomnosti sociální kontrol, prováděné prostřednictvím odměn a zastrašování, avšak za předpokladu, že se vůdce může spolehnout na ozbrojené síly. Dochází tak k naprosté politizaci společnosti politickými organizacemi, stranou a jejími součástmi. Hranice mezi státem a společností jsou narušeny a sám Linz tvrdí, že je velmi nepravděpodobné, aby napětí mezi nimi zcela zmizelo (Váňa 2013: 15).

1.4. Charakteristika totalitních režimů podle Hannah Arendtové

Hannah Arendtová považuje teror na rozdíl od Linze za základní prvek totalitních režimů a jeho přítomnost vnímá jako klíčovou podstatu totalitní vlády (Arendtová 1996: 476). Její myšlení a dílo je postaveno z velké části na jejích vlastních zkušenostech s nacistickým režimem v Německu, na jejichž základě krátce po konci druhé světové války napsala a v roce 1951 poprvé vydala práci s názvem *Původ totalitarismu*. Nepochybně se jedná o jednu z klíčových publikací, věnujících se této problematice, a kromě analýzy původu a obsahu totalitarismu se jedná též o významnou studii nacistického a komunistického režimu.

1.4.1. Masová společnost

Podstatný předpoklad pro vznik totalitního režimu je podle Hannah Arendtové přítomnost masové společnosti. Ta se vytváří bezprostředně po první světové válce rozpadem společnosti třídní, kdy dochází k pošlapání a změně všech dosavadních hodnot

a pořádků. Díky tomu je společnost atomizována a vytváří se masové hnutí, které přitahuje neorganizované občany, kteří odmítají společenská pouta a povinnosti. Tato individualizace a zpretrhání společenských vazeb je však pro totalitarismus zásadní, neboť právě díky pocitu vykořenění se režimu daří na svou stranu získávat čím dál tím více osamocených, a díky tomu i snáze ovlivnitelných jedinců, což mu zajišťuje ideální podmínky k rozvoji a upevnění své pozice (Arendtová 1996: 444). Totalitní hnutí se pak tyto neorganizované masy úspěšně snaží zorganizovat a na rozdíl od tradičních zájmových stran nejsou odkázány na poměrnou sílu, ale na sílu počtů. Z tohoto důvodu je jejich rozvoj v zemích s nízkým počtem obyvatelstva téměř nemožný, a to i přes to, že by k tomu měly jinak relativně příznivé podmínky (Arendtová 1996: 433).

Na základě analýzy komunistické a nacistické totalitní vlády došla Hannah Arendtová k názoru, že v obou režimech měl zrod masové společnosti zcela odlišné podmínky. Zatímco Stalin byl nucen atomizovanou společnost, na jejímž základě vzniká společnost masová, vytvořit uměle, a to pomocí cílené likvidace společenských tříd, v nacistickém Německu tento proces výrazně usnadnil historický vývoj. Masová společnost zde vznikla přirozeně a následně totalitnímu režimu dopomohla k uchopení moci (Arendtová 1996: 455).

1.4.2. Ideologie

Neméně důležitým prvkem totalitních režimů je také ideologie, která hraje důležitou roli při ovládnutí a ovlivňování lidí. Podle Arendtové se jedná o nástroj, umožňující ovládnutí a terorizování lidských bytostí zevnitř (Arendtová 1996: 454). Její vliv na široké masy je natolik silný, že je schopná zajistit si podporu státu a ustanovit se jako oficiální doktrína. Je tudíž považována za systém, který je založen pouze na jediném společností uznávaném názoru, který je všeobecně považován za správný a musí být přesvědčivý a jasný. Dalším předpokladem k tomu, aby byla ideologie úspěšná, je její zaměření buďto na zkušenost či na přání, tedy na bezprostřední politické potřeby (Arendtová 1996: 246–247).

Totalitní prvky můžeme nalézt ve všech ideologiích, avšak plně jsou rozvíjeny až teprve v totalitních hnutích. Veškerému ideologickému myšlení jsou pak vlastní tři z těchto prvků. Za první ideologie nemají snahu vysvětlovat co je, ale naopak to co bude, vzniká či pomijí. Za druhé, ideologický způsob myšlení je nezávislý na jakékoliv

zkušenosti, jelikož se z ní nemůže naučit nic nového. A konečně za třetí, jelikož v moci ideologie není přeměnit realitu, snaží se o oddělení myšlení od skutečnosti pomocí určitých metod demonstrace (Arendtová 1996: 634–635). Ideologie se tedy snaží vysvětlit historické události a zároveň poskytnout „*totální výklad minulosti, totální poznání přítomnosti a spolehlivou předpověď budoucnosti.*” Mimo jiné se snaží o odlišné vnímání reality, a proto ho nové elity po uchopení moci mění dle svých představ a požadavků (Arendtová 1996: 635).

1.4.3. Teror

Jak již zde bylo několikrát zmíněno, Hannah Arendtová považuje přítomnost teroru za vlastní podstatu totalitní vlády. Teror není uplatňován pouze pomocí tajné policie zvnějšku, ale také zevnitř, právě prostřednictvím ideologie, díky které je také ospravedlňován (Arendtová 1996: 454). K jeho využití dochází především ve chvíli, když je již dosaženo vítězství a mocenská struktura je dostatečně stabilní. Čím větší pak tato moc je, tím větší míru násilí je možné pozorovat (Arendtová 1996: 537).

1.4.4. Propaganda

Teror bývá často doplněn o propagandu, a to především na počátku, kdy strana prozatím nemá ve svých rukou veškerou moc. Obě dvě složky se navzájem doplňují a to zejména proto, že teror bez propagandy nemá požadovanou moc a propaganda nemá bez teroru patřičnou psychologickou účinnost (Arendtová 1996: 473). Jejich vzájemným působením je na obyvatelstvo vyvíjen velký psychologický nátlak, tudíž největší síla a hrůznost teroru spočívá v tom, že s pomocí propagandy ovládá zcela podmaněnou společnost. Jinými slovy: „*Propaganda je jedním, a možná nejdůležitějším nástrojem totalitarismu ve styku s netotalitním světem, teror je naopak vlastní podstatou jeho formy vlády.*“ (Arendtová 1996: 476) Teror jako součást propagandy pak hrál důležitější roli v nacismu než v komunismu (Arendtová 1996: 477).

Prostřednictvím propagandy dochází k organizaci a ovládnutí mas, což je pro rozvoj totalitního režimu a jeho udržení u moci více než klíčové. Propaganda cílí především na ně z toho důvodu, že „*Síla totalitarismu samého může přitahovat jen lůzu a elitu, masy je třeba získat propagandou.*“ (Arendtová 1996: 473) Totalitní hnutí jsou nuceny uchýlovat se k tomu, co obvykle chápeme jako propagandu, vzhledem k tomu, že existují ve světě, který sám o sobě totalitní není. Tato propaganda se pak soustředí

především na okrajové vrstvy společnosti, tedy na domácí obyvatelstvo dosud neovlivněno totalitarismem či na totalitní země v zahraničí (Arendtová 1996: 475). Velmi důležitá je ve vztahu k propagandě i velikost hnutí. Čím je hnutí menší, tím více energie vydá na propagandu a zároveň čím větší tlak na totalitní režimy z okolního světa působí, tím aktivněji se budou vůdci propagandou zabývat. Nutnost propagandy je tedy vždy diktována okolním světem a samotná hnutí nepropagují, ale indoktrinují, přičemž indoktrinace je opět nevyhnutelně spojena s terorem (Arendtová 1996: 476).

Velký důraz je v totalitních režimech také kladen na vědeckou povahu propagandy, kdy je věda pouze náhražkou moci. Jakmile se totiž totalitní hnutí k moci dostane, jeho posedlost vědeckými důkazy se vytratí. Vědeckost propagandy nebyla využívána pouze totalitními režimy, ale je využívána i moderní politikou (Arendtová 1996: 479). Dalším důležitým znakem propagandy je neomylnost vůdců mas, kteří nikdy nesmějí připustit svou chybu. Leží jim na srdci, aby se jejich předpovědi ukázaly jako pravdivé, což se nezakládalo ani tak na jejich inteligenci, jako spíše na správné interpretaci historických a přírodních sil. Politický program totalitních vůdců a jejich plány byly vyslovovány ve formě proroctví, jakožto něco nezvratného, co se bezpodmínečně musí stát. Totalitní propaganda je veskrze založena na lžích a vyhrožování. Jejím konečným cílem je dobýt svět, protože pouze ve světě, který by vůdce plně ovládal, by měl možnost všechny své lži proměnit v pravdu (Arendtová 1996: 483–484). Slabost totalitní propagandy se projevuje především v momentě porážky hnutí. *„Bez podpory síly hnutí přestávají jeho členové okamžitě věřit dogmatům, pro která byli ještě včera hotovi obětovat život.“* Se zánikem hnutí, které masám doposud poskytovalo ochranu, se masy vrací zpět ke svému životu izolovaných jedinců. Jejich členové jsou po dobu existence hnutí naprosto fanatičtí, ale po jeho zániku ho bez zájmu opouští (Arendtová 1996: 500).

2. Propaganda

Pokud chceme analyzovat totalitní propagandu, je třeba nejprve objasnit, co to propaganda je, čeho chtěla dosáhnout a jaké prostředky k tomu využila. Neméně důležití jsou také její aktéři, nástroje a taktiky, díky kterým se jí podařilo dosáhnout kýžených výsledků. Definovat propagandu není jednoduché, jelikož existuje velké množství nejednotných definic, které se v určitých bodech rozcházejí. Podstatné je také pojetí daného problému, neboť některé definice vyznívají spíše negativně a jiné vnímají propagandu naopak v pozitivním slova smyslu.

2.1 Definice a charakteristika propagandy

Nejprve ale nesmíme opomenout význam a původ samotného slova propaganda. Tento termín nebyl vždy využíván a chápán v takovém kontextu, jak ho známe dnes. Dříve byl jeho význam spíše neutrální, kdežto dnes je vzhledem k častému spojování právě s totalitními režimy, vnímán spíše negativně. Slovo *propaganda* pochází původně z latiny, kde jeho ekvivalent *propagatio* znamená šířit. V tomto kontextu se termín objevil v názvu úřadu pro šíření římsko-katolické víry, který byl založen v roce 1622 ve Vatikánu. Nazýval se *Sacra Congregatio de Propaganda Fide* a jeho prostřednictvím šířila církev svou víru do zemí Nového světa a vymezovala se tak proti protestantismu, díky čemuž ztratilo slovo propaganda svůj neutrální význam (Jowett, O'Donnell 2006: 2). Se šířením náboženských myšlenek přestala být propaganda spojována v devatenáctém století, kdy je nahradily ideje a názory politické (Reifová 2004: 193). Teprve až po první světové válce došlo k masivnějšímu rozšíření tohoto pojmu. Avšak díky jeho častému spojování především s propagandou válečnou nebyl vnímán příliš pozitivně, což v podstatě přetrvalo až do současnosti (Reeves 1999: 11).

Není na místě se zde zabývat množstvím rozličných definic, a proto zde budou představeny pouze tři z mnoha doposud publikovaných. První z nich pochází od Gartha Jowetta a Victorie O'Donnellové, kteří ve svém díle *Propaganda and persuasion* rozlišují propagandu a přesvědčování. Podle nich je pak propaganda „*cílenou, systematickou snahou utvářet a manipulovat vnímání a směřovat chování za účelem dosažení odezvy, která rozvíjí záměr propagandisty*“ (Jowett, O'Donnell 2006: 7). Poněkud komplexněji pak propagandu definoval Richard A. Nelson: „*Propaganda je neutrálně definována jako systematická forma záměrného přesvědčování, v jejímž zájmu je ovlivnit emoce, postoje,*

názory a chování specifikovaného záměru publika pro ideologické, politické nebo komerční účely; k tomu jsou využity ovládané přenosy jedné strany produkující zprávu (která může či nemusí být skutečná) prostřednictvím davu a přímých masových kanálů. Propaganda jako organizace zaměstnává propagandisty, kteří se angažují v propagování – aplikované tvorbě a distribuci takových forem přesvědčování“ (Nelson 1996: 232–233). Za zmínku také jistě stojí definice J. Michael Sprouleho: „Propaganda představuje práci velkých organizací nebo skupin s cílem získat veřejnost pro své specifické zájmy, za masivního užití přitažlivých argumentů zabalených tak, aby skryly jak svůj přesvědčovací záměr, tak nedostatek důkazů“ (Jowett, O’Donnell 2006: 3).

Obecně tedy lze říci, že propaganda představuje určitou formu manipulace společnosti, za účelem ovlivnění či změny veřejného mínění. K těmto účelům pak využívá komunikační a masové prostředky a uspokojuje tak zájmy původce a nikoliv cílové skupiny. Dále je z výše uvedených definic zřejmé, že se jedná o systematický a záměrný proces, který si klade za cíl působit na emoce publika a to ať už prostřednictvím lži, či za cenu zamlčování podstatných faktů (McQuail 2005: 564–565).

Propagandu charakterizovala také řada autorů pocházejících z českého prostředí. K našim předním teoretikům propagandy se tak řadí například Jan Barták, který působil v komunistickém Československu a zabýval se především prostředky masové komunikace. Ve své práci shrnul několik základních znaků propagandy, kterými jsou zjednodušování, až záměrné zatajování informací, jejich falešná interpretace, manipulace s cílem působit na nejnižší pudy člověka a další (Barták 2003: 85–92). Lingvistickou stránkou propagandy se pak zabývá Tomáš Váňa, který jako důležitou součást propagandy vnímá jazyk, který je pro její účely specificky upravován a využíván. Totalitní jazyk se pak vyznačuje několika specifickými rysy, jako je například cenzura a permanentní ideová indoktrinace. Jeho slovník je plný ideologizovaných slov, které nesou ideologické poselství a soud. Příznačná je pro něj jednoduchost a užívání jednoznačných hesel, která jsou vždy buďto kladná, nebo záporná. Prostřednictvím řídicího centra jsou pak slovům dávány nové významy či vznikají slova zcela nová (Váňa 2013: 84–86). Autor si ve své práci *Jazyk a totalitarismus* také všimá rysů charakteristických pro jazyk komunistické propagandy v Československu. Uvádí zde konkrétní adjektiva nesoucí obecně negativní význam (*americký, buržoazní*) a také přídavná jména laděná pozitivně (*lidová, socialistický*), kterých je však podstatně méně. Typické jsou také ustálená slovní

spojení (dělnická třída, vítězný únor, pracující lid), kdy některé pojmy srůstají a jsou pak neoddělitelné (Váňa 2013: 87–89). Ideologickou a jednostrannou orientaci tehdejšího tisku nám dobře ilustrují nejčastější pětičlenné kolokace neboli pentagramy (*Výročí Velké říjnové socialistické revoluce*), které se s postupem času změnily na prázdné fráze. Nedílnou součástí totalitního jazyka se staly také jednoduché, úderné slogany a hesla (*Se Sovětským svazem na věčné časy a nikdy jinak!. Proletáři všech zemí spojte se!*), které měly pod dojmem společné vůle společnost sjednotit (Čermák et al. 2010: 25–26).

2.2 Formy propagandy

Propaganda může mít mnoho druhů a podob, avšak nejčastěji se můžeme setkat s dělením podle Gartha Jowetta a Victorie O'Donnellové, kteří rozlišují propagandu ve vztahu k přesnosti informací a jejich zdrojům na bílou, šedou a černou.

Bílá propaganda pochází z jasně definovatelného a lehce dohledatelného zdroje a informace, které šíří jsou obvykle přesné. Ve svém publiku se snaží vzbudit důvěru a to také prostřednictvím národních svátků, pro které je typický patriotismus a regionální šovinismus. Zdrojem inspirace jsou pro bílou propagandu mimo jiné různé mezinárodní sportovní soutěže. Jako příklad zde autoři uvádí letní olympijské hry v USA z roku 1984, či z roku 2008 v Číně (Jowett, O'Donnell 2006: 17).

Černá propaganda se vyznačuje především uváděním vyloženě lživých informací, prostřednictvím kterých se snaží obyvatelstvo všemožnými způsoby oklamat. K tomu jí dopomáhá užívání odstrašujících výroků a prohlášení, díky kterým se masy snaží přesvědčit o své pravdě. Její zdroj často není znám a tudíž se schovává za dezinformace a lži, které působí velice věrohodně. Tento typ propagandy lze označit za ze všech nejnebezpečnější, jelikož jeho struktury jsou velice propracované a svého nepřítele se snaží zcela zdiskreditovat a co nejvíce oslabit. Úspěch či neúspěch černé propagandy záleží především na tom, do jaké míry je pro příjemce zprávy její obsah důvěryhodný. Pozornost zde tudíž musí být věnována především správnému umístění informací do sociálního, kulturního a politického rámce, ve kterém se příjemci nachází. V případě, kdy původce informací chování dané cílové skupiny neporozumí, bývá černá propaganda často odhalena, a tudíž přestává plnit svou primární funkci. Tento typ propagandy je typický pro totalitní režimy a to zejména pak pro nacistické Německo, kde ji velice účinně

využíval ministr propagandy Joseph Goebbels, a také pro Sovětský svaz (Jowett, O'Donnell 2006: 18–20).

Třetím typem je propaganda šedá, která stojí na rozhraní mezi propagandou bílou a černou. Ačkoliv si informace, které bude propagovat, pečlivě vybírá, jejich pravdivost není zaručena a význam může být často změněn. Jistá zde není ani relevance zdrojů, a stejně jako propaganda černá, využívá slabin a nedostatků svých nepřátel (Jowett, O'Donnell 2006: 20).

2.3 Nástroje propagandy

Nástroje, které propaganda využívá k ovlivňování mas, působí na veřejnost denně, jsou nepostradatelným zdrojem informací jak o vnitřních, tak i o mezinárodních událostech, přičemž jejich moc spočívá v potenciálu relativně snadno ovlivnit rozhodování jednání a smýšlení velkého množství lidí (Barták 1988: 10). Plní agitační, propagandistickou a organizátorskou funkci, prostřednictvím čehož se snaží utvářet společenské vědomí dle základních principů stranickosti a ideovosti. Prostředky propagandy jsou mezi sebou specifickým způsobem propojeny, avšak zároveň mají vlastní organizační strukturu. Toto spojení je dáno dvěma faktory, a to jednak jejich společensko-politickou funkcí a také společnou cílovou skupinou, na niž je zaměřeno jejich působení (Průcha 1975: 68–69).

Nástroje propagandy lze z hlediska jejich působení rozdělit na přímé a nepřímé (Ellul 1973: 68). Nejúčinnějším a zároveň nejvhodnějším nástrojem propagandy je osobní kontakt s veřejností, a proto lze za její jediný přímý prostředek považovat pouze člověka. Nejčastěji tuto funkci zastává některý z vysoce postavených členů strany (ministr propagandy v nacistickém Německu dr. Joseph Goebbels), její samotný vůdce či hlava státu (Adolf Hitler). Dále mohou být propagandisty studenti, vědci, cestovatelé, agenti politických stran, lidé pracující v tajných zpravodajských službách a další. Tuto funkci pak vykonávají prostřednictvím projevů, přednášek, besed či rozhovorů (Murty 1968).

Nástrojů nepřímých je oproti těm přímým celá řada a jsou užívány tak, aby zasáhly co nejširší publikum, čehož bývá dosaženo zapojením všech dostupných technických prostředků. V tomto směru mají výhodu totalitní režimy, kde jsou veškerá média řízená z jediného centra a mohou tak s propagandou pracovat účinněji (Ellul 1973: 9–10). Nejstarším nepřímým prostředkem propagandy je tisk, který disponuje tištěným

slovem a je doplněn o grafické prostředky v podobě fotografií a kreseb. Na rozdíl od rozhlasu a televize spočívá jeho účinnost v nepomíjivosti působení na čtenáře, který má možnost se nad čímkoliv pozastavit, zamyslet či se k článku později znovu vrátit. Dalším, neméně účinným prostředkem je rozhlas, jehož prostřednictvím dochází k neomezenému šíření informací a translaci živé řeči. Základními rysy rozhlasového vysílání jsou pak vysoký stupeň operativnosti, osobní charakter, intenzivnější působení na emoce a snadnější dostupnost média. Jako negativum lze vnímat závislost posluchačů na programu a neopakovatelnost vysílání. Již modernějším prostředkem propagandy je pak televize a s ní spojený film, díky kterým lze vnímat obraz, živé slovo a zvuk zároveň. Díky zapojení více smyslů současně, je zde možné silněji působit na emoce diváka, v němž je vzbuzen pocit spoluúčasti a kontakt s ním je tudíž více osobní (Průcha 1975: 70–71). Jedním z nejdůležitějších moderních propagandistických prostředků je bezesporu plakát, který veřejnosti zprostředkovává přímou, jednoduchou a jasnou zprávu. Jelikož jsou plakáty nedílnou součástí městského prostředí, dokážou velmi snadno upoutat pozornost široké škály obyvatelstva a informace jsou tak nepřímou zprostředkovány i těm lidem, kteří o veřejné dění jinak nejeví větší zájem. Plakáty hrají roli v každodenním životě obyvatel a to nejenom jako zdroj informací, ale také jako druh komunikace, zábavy a kultury. Jejich účinnost spočívá mimo jiné v užívání jednoduchých symbolů a metonym, kdy má jeden atribut svůj jasně daný, širší význam (Aulich 2009: 8-14). Pro své účely se propaganda nezdráhá zneužít ani umění, které v tomto kontextu lze rozdělit na literaturu, hudbu, divadlo a umění výtvarné.

3. Propaganda a mládež v nacistickém Německu

3.1 Vývoj, hlavní znaky a prostředky nacistické propagandy

S ohledem na historické události první poloviny dvacátého století lze s jistotou konstatovat, že jak při vzniku, tak i po celou dobu existence Hitlerovy Třetí říše sehrála totalitní propaganda stěžejní roli jak na poli domácí, tak i zahraniční politiky. V procesu indoktrinace obyvatelstva napomohla nacistickému hnutí k ovládnutí mas, čímž režimu zajistila podporu potřebnou k jeho udržení u moci po celých dvanáct let. Formování nacistické propagandy je spojeno již se založením Německé dělnické strany (*DAP - Deutsche Arbeiterpartei*), která byla dne 24. února 1920 v mnichovském pivovaru přejmenována na Německou národně socialistickou stranu dělnickou (*NSDAP - Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*). Následovala volba předsednictva strany, do jejíhož čela byl zvolen Adolf Hitler, a ustanovení programu, jenž obsahoval pětadvacet bodů, které byly sepsány s cílem zalíbit se masám a nepokrytě předznamenávaly destruktivní a nepřátelskou politiku NSDAP (Mühlberger 2004: 25). Krom toho, že se program zasazoval o zrušení Versailleské smlouvy, zde zaznívaly požadavky na rasovou čistotu, kdy občany směli být pouze příslušníci „německé krve“ a Židé měli být zcela vyloučeni z veřejného života. V případě nedostatku životního prostoru pro řádné občany, měli být ze země vypovězeni také cizinci a pro takzvané „zrádce lidu“ byl ustanoven trest smrti. Z hlediska propagandy zde byl obsáhnut také bod, který cílil na boj proti „vědomé politické lži a jejímu šíření“ (Koop 2012: 16). Paradoxem ovšem zůstává, že se NSDAP později sama mnoha lži dopustila a ministr propagandy doktor Goebbels dokonce prohlásil, že *„tisíckrát opakovaná lež, se stává pravdou“* (Ftorek 2010: 37). Tímto výrokem se nám v podstatě potvrzuje správnost řazení nacistické propagandy mezi propagandu černou, jenž se vyznačuje především šířením veskrze lživých informací. Ministr propagandy takto veřejně nepřímou přiznal fakt, že se nacistická rétorika nezakládala na pravdivých informacích, a to až do doby zhroucení režimu v květnu 1945, kdy byla obyvatelstvu do posledních chvil vštěpována víra v konečné vítězství.

Nacistická propaganda se těšila velkému úspěchu již od dob založení NSDAP, kdy Adolf Hitler využíval nejprve prostředků přímé propagandy v podobě osobního kontaktu s voliči, a to zejména prostřednictvím působivých agitačních projevů. Až do začátku 30. let se národním socialistům i přes opakované pokusy nedařilo získat vliv na

nová audiovizuální média a základem nacistické mediální politiky, tak zpočátku zůstával tisk. Z celkového počtu více než tři sta stranických novin a časopisů se do povědomí veřejnosti nejvíce dostaly *Der Angriff*, *Freiheitskampf* a *Völkischer Beobachter*, jenz strana získala v roce 1920 (Reichel 2004: 136).

Další kroky ve formování národněsocialistické propagandy byly podniknuty poté, co byl 31. ledna 1933 Adolf Hitler jmenován říšským kancléřem a NSDAP se prostřednictvím voleb dostala k moci (Koop 2012: 20). Jakmile národní socialisté drželi moc pevně ve svých rukou, snažili se maximálně využít nových možností propagandy, které jim technický pokrok doby umožňoval. Velice rychle převzali kontrolu nad celonárodní rozhlasovou sítí a filmovým průmyslem, které začali přetvářet k obrazu svému (Stephenson 2006: 5). V následujících měsících byly také postupně zakládány instituce, s jejichž pomocí se nacistická propaganda mohla dále rozvíjet. Dne 12. března 1933 bylo prezidentským dekretem založeno Ministerstvo pro lidovou osvětu a propagandu (*Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*), v jehož čele stál Joseph Goebbels. Skládalo se ze sedmi oborů, a to sekce rádia, tisku, filmu, divadla, hudby, koordinace lidové osvěty a propagandy, a také legislativy a právních problémů. Současně s ním byla také zřízena Centrální stranická propagandistická kancelář (*Reichspropagandaamt*), která sloužila jako jeho podpůrný, a pro veřejnost současně méně nápadný orgán. Vedle těchto dvou institucí zde existovala také Říšská kulturní komora (*Reichskulturkammer*), která se taktéž zasloužila o šíření myšlenek národního socialismu (Welch 2002: 28–31).

Význam propagandy pro budování nové ideologie si velmi dobře uvědomoval i samotný vůdce strany Adolf Hitler, což můžeme pozorovat v jeho díle *Mein Kampf* (*Mein Kampf*, 2016), kde této problematice věnuje výrazný prostor. Konkrétně se jedná například o kapitolu *Válečná propaganda*, kde rozebírá její význam pro práci s veřejností, popírá její vědeckost a označuje ji spíše za řemeslnou záležitost vedoucí k manipulaci prosté lidové masy. Síla propagandy podle něj spočívá v umění zapůsobit na lidské city a emoce, což vyjádřil slovy: „*Propaganda chápe citový svět představ velké masy a psychologicky správnou formou nalézá cestu k získání pozornosti a následně srdcí této masy.*“ (Ftorek 2010: 37)

Více než přesně propracovaná doktrína či skupina systematicky propojených myšlenek, byla nacistická propaganda spíše nejasným pohledem na svět, složeným z několika předsudků, na něž byl u různých skupin obyvatelstva kladen různý důraz. Pro Hitlera byl nejdůležitější radikální antisemitismus a touha po ovládnutí Evropy a následně celého světa, což zdůvodňoval potřebou nového, většího životního prostoru (*Lebensraum*) pro árijskou rasu. Do propagandy se také výrazně promítla Hitlerova nenávisť ke komunismu. „Židi a bolševici“ byli často srovnáváni a označováni za původce všeho zla, což vyústilo až k výzvám k otevřenému boji proti mezinárodnímu „židobolševismu“ (Fulbrook 2009: 48). Veřejnost byla tedy nacismem integrována na základě obrazu nepřítele, přičemž v německém národě budovala pocit sounáležitosti a pospolitosti. Ve vztahu k jiným národům byli Němci zobrazováni jako nadřazená rasa, přičemž nacistická ideologie často operovala s ideálem krásy, čistoty krve a výjimečnosti německého národa (Ftorek 2010: 36). Dokonalý árijský člověk byl zobrazován jako modrooký muž či dívka s plavými vlasy, statnou tělesnou konstrukcí a s vždy přítomným úsměvem na tváři, evokujícím štěstí a spokojenost (viz obrázek č. 1). Do protikladu vůči němu byli stavěni Slované a především Židé, kdy jejich hlavními atributy, které nacisté velice rádi zdůrazňovali, byly například výrazný nos, černý plnovous či korpulentní postava, vyjadřující blahobyt a finanční přebytek (viz obrázek č. 2). V roce 1936 dokonce také vyšla publikace s názvem *Němec a žid*, která porovnávala hlavní fyzické a duševní znaky árijců a Židů, se snahou tuto nepřátelskou skupinu v očích veřejnosti co nejvíce zdiskreditovat a pošpinit. Mezi hlavní „fyzické vlastnosti Žida“ patřily například „zešikmené oči s těžkými víčky, které téměř zakrývají zornice“ a „bizarní, těžkopádný způsob držení těla“. Autor se v této monografii pokusil i o zachycení rozdílu mezi židovskou a árijskou duší na příkladu situace, kdy se zástupci těchto ras dívají na velebnou horskou scenérii. Dle jeho slov cítí dobrý árijec duchovní povznesení, kdežto Žid začne okamžitě počítat, kolik peněz by získal za vykácené stromy (Koonzová 2009: 172). Tyto zažité stereotypy pak nacisté využívali k opodstatnění argumentů, jimiž Židy označovali za největší nepřátele národa. Jedním z nich bylo například tvrzení, dle kterého měli Židé údajně ovládat svět pomocí kontroly mezinárodního hospodářství a bankovníctví, což zapříčinilo první světovou válku a způsobilo následnou porážku Německa (Ftore 2010: 37).

Nejlepších výsledků nacistická propaganda dosahovala v momentě, kdy svému lidu říkala přesně to, co chtěl slyšet. Velice oblíbeným prostředkem pro volební kampaně, náborů a propagandu byly plakáty. Ty však nevyužívaly pouze nedemokraticky smýšlející strany, ale taktéž strany podporující demokratický ústavní systém Výmarské republiky, založené po první světové válce (Stephenson 2006: 5). Jednou z hlavních funkcí plakátů bylo ujistit společnost o převládajících hodnotách a zamezit nespokojenosti obyvatel iluzí o realitě. Propaganda byla vytvářena na základě skutečných starostí a pocitu vyčlenění, tudíž jejich motivy (usmívající se lidé, sliby materiální hojnosti) měly v lidech vzbudit zdání jistoty a víru v lepší zítřky (Aulich 2009: 162). Nejenom tato forma propagandy byla silnou zbraní národních socialistů, stejné nadání měli i pro využívání jiných vizuálních prostředků, kterými byly fotografie a film. Jak Hitler, tak i Goebbels patřili mezi velké filmové nadšence, o čemž vypovídají například i pravidelné filmové večery, které Hitler pořádal pro okruh svých nejbližších přátel ve svém sídle na Obersalzbergu. Těchto setkání se pak často účastnil právě i sám Joseph Goebbels, který z pozice ministra propagandy kladl velký důraz na filmovou produkci, a to i za hranicemi Německa, například na území Protektorátu Čechy a Morava. Neméně důležitým prostředkem nacistické propagandy byly fotografie, které byly pečlivě vybírány a retušovány tak, aby byl jejich výsledný dojem v očích veřejnosti co nejúčinnější, a které dokázaly zachytit nejenom historickou událost, ale také autentičnost daného okamžiku (Hoffmann, 2010). Národněsocialistický režim v Německu, byl více než v jakémkoliv jiném novověkém vládním systému legitimován na základě umění a masové kultury a o významných účincích propagandy zde proto nelze pochybovat (Reichel 2004: 310). Prostřednictvím výtvarného umění, fotografií a filmu byl Adolf Hitler stavěn do pozice až téměř božského vůdce, což ještě více umocnila skoro až mystická atmosféra velkolepých nacistických shromáždění a oslav, jichž se účastnily nespočetné davy lidí (Stephenson 2004: 6). Toto zbožštění lze dobře ilustrovat i na Goebbelsově rozkazu platném pro všechna říšská média, kdy jim přikázal, aby Hitlera neoznačovala jako „říšského vůdce a kancléře“, ale pouze jako „vůdce“. Díky tomu přestal být Hitler jako kancléř pouze nejvyšším úředníkem, ale stal se tak nadlidskou, mytologickou postavou, což přesně odpovídalo jeho představě o sobě samém (Farkas 2006: 51). Všechny výše zmíněné faktory dokázaly německé občany ve své době ovlivnit natolik, že většina z nich do ideologie a vlády národního socialismu vkládala nezdolnou

důvěru, a to až do té doby, než bylo jasné, že válka je pro Německo definitivně prohraná (Stephenson 2004: 6).

3.2 Mládež a její role ve Třetí říši

„Všechna vzdělávací a výchovná činnost národního státu musí své vyvrcholení nalézt v tom, aby do srdcí a mozků svěřené mládeže vtiskla smysl a cit pro rasu.“ (Knopp 2003: 16)

Adolf Hitler (Mein Kampf)

„Adolfe Hitlere, v tebe věříme, bez tebe bychom byli jednotlivci, tebou jsme se stali národem. Ty nám dáváš prožitek našeho mládí.“ (Knopp 2003: 16)

Baldur von Schirach, 1934

Z prvního citátu jasně vyplývá, jaké představy měl o německé mládeži a jejím formování pro potřeby národního socialismu samotný Adolf Hitler a jak si v dobách, kdy pracoval na své knize *Mein Kampf*, představoval její roli a ideje, které by měla v jeho „tisícileté říši“ vyznávat. Citát druhý, který za německou mládež pronesl v roce 1934 její říšský vůdce Baldur von Schirach, nám pak jasně ukazuje, že se mu těchto cílů podařilo v relativně krátkém čase dosáhnout a stejně tak jako zbytek národa, k němu mladí lidé a děti vzhlíželi s neskryvanou úctou a obdivem, což mu její následnou manipulaci výrazně usnadnilo.

Generace dětí, jenž vyrůstaly ve třicátých letech a na počátku let čtyřicátých minulého století, neměla žádnou volbu a ani svobodnou vůli rozhodnout se, jakým myšlenkám budou věřit a k jakým názorům se přikloní. Totalitní stát si je bezvýhradně přivlastnil, jakožto ještě žádnou jinou generaci před nimi. Ještě nikdo před tím v německých dějinách nevěnoval německé mládeži tolik pozornosti a nedokázal ji takto zneužít. V okamžiku, kdy se se záměrně působí na city, aby byl kontrolován rozum, je velice snadné si i nejmladší část společnosti podmanit a přetvořit ji tak k obrazu svému. Poprvé měli mladí lidé pocit, že jsou důležití a právě pocit nepostradatelnosti, výjimečnosti a důvěra v ně vložená je učinila snadnou kořistí, jež plně podlehla svodům propracované nacistické propagandy (Knopp 2003: 9). Jejím hlavním cílem bylo přetvořit tuto generaci v pouze jakýsi stroj, jehož jediným smyslem života bude dodržování nacistických zásad a jež bude své potomstvo dále vychovávat v duchu nacistické

ideologie. Sám Adolf Hitler svou víru v mládež, jakožto budoucnost národa, otevřeně vyjádřil slovy: „*Začnu s mladými. My staří jsme už opotřebovaní. Jsme prohnili až do morku kostí. Jsme zbabělí a sentimentální. Vláčíme si s sebou břímě potupné minulosti a máme v krvi ponuré vzpomínky na otrockou servilnost. Ale ta má kouzelná mládež! Může být vůbec na světě něco lepšího? Jen pohleďte na ty mladé mužné hochy! Jaký to materiál! S nimi postavím nový svět. Nadešla heroická epocha mladých. Právě z nich vzejde člověktvůrce, bohočlověk.*“ (Ralphová-Lewisová 2001: 7)

O tom, jak by měl takový „bohočlověk“ vypadat měli nacisté jasnou představu, jejíž podstatnou součástí byla i takzvaná „rasová čistota“, která byla v té době pro každého jedince směrodatnou a určovala tak jeho postavení ve společnosti. Nový nordický člověk, nositel myšlenek a krve velkého německého národa byl ve společnosti vysoce privilegován, což se silně odrazilo i ve výchově a vzdělávání. Rasová propast byla také systematicky prohlubována zavedením „rasové nauky“, kdy docházelo k indoktrinaci dětí prostřednictvím myšlenky genetické nadřazenosti vůči Židům a míšencům. Účelem nacistického vzdělávacího systému tedy nebylo primárně získávání vědomostí a nových poznatků, důraz zde byl kladen především na dobrou kondici a tělesnou zdatnost. Pouhá školní docházka Hitlerovi nestačila a chtěl děti utužit především po fyzické stránce, a to mimo jiné z důvodů potřeby velkého množství vojáků pro plánovanou a později probíhající válku. V tomto kontextu je na místě uvést jeho známý výrok, kdy prohlásil: „*Německá mládež musí být v budoucnu hbitá jako chrt, tuhá jako kůže a tvrdá jako Kruppova ocel.*“ Marginalizace vzdělávání je pak patrná z prohlášení: „*Pro mé mládence jsou znalosti zbytečné. Násilnické, činorodé, panovačné, surové mládí, to mě zajímá.*“ Tyto myšlenky byly mládeži vštepovány prostřednictvím stálého připomínání a vyzdvihování idejí o cti, vlastenectví a oddanosti své rodné zemi (Hook 2014: 47). Pro ideologicky vyhovující vzdělávání, bylo nutné dosadit do škol vhodné, národně socialisticky smýšlející učitele, kteří budou vést mládež tím správným směrem. Směrodatné pro tuto pozici proto nebyly akademické zásluhy, ale především oddanost nacismu a uplatnění osobního charismatu při výuce. Cílem bylo vychovat „etnicky uvědomělou německou osobnost“ a samo ministerstvo školství se netajilo tím, že pokud student nepochopí závislost budoucnosti na rase a jejím dědictví, nemůže školu úspěšně absolvovat. Stejně tak učitelé, kteří nedávali dostatečně najevo souhlas s nacismem, museli počítat z možností, že je udá některý ze členů Hitlerjugend, či nacistický inspektor

(Koonzová 2008: 173). Prvky nacistické ideologie bez pochyby alespoň částečně absorbovali všichni učitelé a žáci, kteří se v té době jakýmkoliv způsobem podíleli na veřejném životě a to bez ohledu na to, zdali znali nazpaměť text písně *Horst Wessel Lied*, či dokázali odříkat „*Desatero přikázání, podle nichž si volíme partnera*“. Přestože existovali i pedagogové, kteří nebyli fanaticky oddáni vůdci a myšlence národního socialismu, díky nucenému systému výuky, systematicky připravovali své žáky ke vstupu do Hitlerjugend a pozdější službě vlasti všichni (Koonzová 2008: 199).

Důležitým prostředkem pro formování mládeže v nacistickém Německu byla také snaha vyvolat v ní pocit sounáležitosti, kolektivní odpovědnosti a vzbudit v ní ochotu se pro národ obětovat. Dobře to ilustruje například výrok bývalého člena Hitlerjugend Lothara Scholze, který při vzpomínkách na své mládí uvádí: „*Při oslavách, při zpěvu písní jsme se cítili být svázáni se společenstvím. V tom okamžiku bychom byli schopni zemřít za vlast.*“ (Knopp 2003: 39) Tento jev nám potvrzuje přítomnost masové společnosti, která je podle Hannah Arendtové pro totalitní režimy typická. Arendtová ve své teorii uvádí, že původně atomizovaná společnost produkuje vykořeněné a osamocené jedince, kteří jsou díky tomu snáze ovlivnitelní a mají tak větší pravděpodobnost propadnout svodům totalitní propagandy. Tato teorie se na příkladu nacistického režimu v Německu a jeho snaze o indoktrinaci mládeže potvrzuje. Totalitní organizace daly doposud neorganizované mládeži příležitost někam patřit, avšak výměnou za to jí sebraly možnost individuálního rozvoje a namísto toho ji vychovávaly jako jeden velký celek, kde jednotlivec již není dále vnímán jako individuum, ale pouze jako součást masy.

Úkolem Hitlerovy mládeže bylo, kromě budování nové tisícileté říše, také uchování jeho myšlenek a pokračování národněsocialistickým, totalitním způsobu vlády po mnoho dalších let. Z toho důvodu byla její role v nacistickém Německu režimu nesmírně důležitá a na její formování a výchovu byl kladen patřičný důraz. V deseti letech chlapci vstupovali do *Jungvolku*, ve čtrnácti do *Hitlerjugend* a následně je již hned v osmnácti letech čekalo členství v NSDAP a účast v pracovní službě (*Arbeitsdienst*). V těchto organizacích si nacisté v podstatě vychovávali nové vojáky *Wehrmachtu*, případně členy elitních složek SA a SS (Maser 2014: 354). Chlapci, kteří se osvědčili nejvíce, pak byli prostřednictvím Hitlerových elitních škol připravováni k vládnutí v německé světové říši, a to jako župní vedoucí, vojenští velitelé a jako vůdci v nejrůznějších oblastech života a povolání. Hlavními předpoklady k úspěchu pro ně měla být tvrdost, panovačnost a

rozhodnost, avšak nejvíce důležitá byla bezmezná ochota plnit a také dávat rozkazy jakéhokoliv charakteru. Už od útlého dětství měli tito chlapci věřit, poslouchat a bojovat pro dobro říše a budoucnost národa (Knopp 2003: 9). Kdo se nějakým způsobem vymykal tvrdým pravidlům školy, byl zaostalejší či ne dost fyzicky zdatný, nevyhnul se výsměchu a šikaně ze strany ostatních studentů či vychovatelů (Knopp 2003: 200).

Také dívky měly v nacistickém Německu svou předem jasně danou roli a nebyly na ně kladeny o nic menší nároky než na chlapce. Nejvíce ceněné vlastnosti, jimiž se „správné německé dívky“ mohly pyšnit, a které jim byly vštěpovány ve Svazu německých dívek (*Bund deutscher Mädel*), byly píle, poslušnost a ochota obětovat se pro se pro svého vůdce a vlast. Z dívek se stát snažil vychovávat pouze stroje na rození budoucích vojáků, a to bez jakýkoliv nároků na seberealizaci mimo prostor domácnosti. Jejich nejdůležitějším úkolem byla péče o potomstvo a udržování tepla domácího krbu (Knopp 2003: 10).

Řada let úsilí, peněz a snahy vložené do výchovy německé mládeže se státu zúročily poté, co Francie a Velká Británie vyhlásily 3. září 1939 Německu válku. Byla natolik prodchnuta ideály a ovlivněna válečnou propagandou, že bychom jen těžce hledali mládež podobně precizně vycvičenou a službě ve zbraní přivyklou (Ralphová-Lewisová 2001: 115). A právě v těchto dnech, kdy byla pro Německo významnou oporou, se projevila její nepostradatelnost. Bez neúnavné píle a odhodlání německé mládeže, pramenící z předchozí důkladné výchovy a bezvýhradné indoktrinace, by se německé hospodářství a společnost zhroutily již mnohem dříve, než tomu tak ve skutečnosti bylo. Díky tomu, že byla mládež na válku po celou dobu svého dětství systematicky připravována, dokázala pak svou prací významně přispět k jejímu prodloužení. Poté, co se v důsledku povolání milionů mužů na frontu dostavil nedostatek pracovních sil v továrnách, byly na jejich místa dosazeny právě děti. Mimo to také vypomáhaly jako kurýři ve městech, pomáhaly při žních, nosily potravinové lístky a propagační materiál, ale také sloužily i u protiletectvé obrany. V posledních dnech války bylo mnoho sotva dospělých členů Hitlerjugend povoláno na frontu, ze které se jich velká část nevrátila. Úkolem dívek pak byla výpomoc v rodinách s velkým počtem dětí, práce na úřadech či zdravotnická činnost v Červeném kříži (Knopp 2003: 11).

3.3 Mládežnické organizace v nacistickém Německu

Mimo notoricky známé nacistické organizace *Hitlerjugend* (Hitlerova Mládež) a *Bund deutscher Mädel* (Svez německých dívek), kterými se tato kapitola bude později podrobněji zabývat, se v Německu již od roku 1920 vyskytovalo více než dva tisíce skupin a spolků, v nichž tehdejší mládež trávila svůj volný čas. Největší oblibě se však ve dvacátých letech těšila organizace *Wandervogel* (Stěhovavý pták), která sdružovala příznivce přírody a všech aktivit, které nám nabízí. Děti se zde věnovaly především pěší turistice, lyžování, táboření a dalším aktivitám, které později našly uplatnění též v Hitlerově mládeži, a byly vyzdvihovány, jakožto ctnosti, kterým by se měl věnovat každý mladý budovatel nového nacistického řádu. Ze strany mládežnických skupin v té době také často pocházela kritika liberální vlády Výmarské republiky a není se tedy čemu divit, že když byla 27. července 1926 oficiálně založena organizace Hitlerjugend, tisíce mladých Němců do ní s nadšením vstupovaly. Zpočátku se však musela vypořádat s konkurenčními mládežnickými organizacemi, jejichž charakter byl převážně náboženský, politický a sociální. Poté, co se Hitler chopil v roce 1933 moci, byla většina konkurenčních hnutí zakázána. Svoji existenci obhájila pouze hnutí katolická, avšak ani jejich působnost neměla dlouhé trvání a rozšířením zákazu z roku 1933, byla o tři roky později nucena se připojit k ostatním organizacím, působícím v ilegalitě (Ralphová-Lewisová 2001: 8–9). Jednou z nich byla například poměrně známá skupina *Weisse-Rose* (Bílá růže), která se soustřeďovala kolem mnichovské univerzity a byla spojena s katolickými studenty Hansem a Sophií Schollovými. Této organizaci se podařilo vydat velké množství pamfletů, prostřednictvím nichž chtěla v řadách veřejnosti vyprovokovat odpor k Hitlerově totalitní politice. Důsledkem však byly především brutální represe, pobyty v koncentračních táborech a v nejzazším případě také tresty smrti (Fulbrook 2009: 102).

Německé mládežnické organizace sdružovaly od roku 1935 ve svých řadách více jak čtyři milióny dětí a mladistvých, což představovalo polovinu mládeže od deseti do osmnácti let. Říšskému vůdci mládeže, jímž byl od roku 1931 ctižádostivý Baldur von Schirach, to však nestačilo a měl za cíl postavit do Hitlerových služeb všechny, a proto byly do řad nacistických organizací pořádány časté náborové kampaně. Členy Hitlerjugend a Bund deutscher Mädel mohly být pouze děti ve věku od čtrnácti do osmnácti let, ty mladší, jímž již bylo alespoň deset, byly sdružovány v přípravných

organizacích zvaných *Jungvolk* a *Jungmadel*. Všechny tyto organizace byly podřízeny přímo NSDAP a členství v nich bylo pro většinu mládeže velkou ctí (Knopp 2003: 22–23).

3.3.1 Hitlerjugend

„Hitlerjugend není zařízením státu pro mládež, ale zřízením mládeže pro stát.“ (Knopp 2003: 21)

Baldur von Schirach, 1934

Tímto výrokem vůdce říšské mládeže Baldur Von Schirach dokonale vyjádřil filosofii celé organizace. Hitlerjugend totiž nefungovala jako většina mládežnických organizací, které jsou zřízeny s cílem vytvořit ideální podmínky pro volnočasové aktivity mládeže. Prostřednictvím tohoto hnutí totiž mělo již od prvopočátku docházet k utváření a výchově nové generace oddaných následníků vůdce, kteří budou veškerou svou energii věnovat budování nového a lepšího Německa. Hitlerjugend byla vnímána jako zřízení mládeže pro stát z mnoha důvodů. Jedním z nich byl například slogan „mládež musí vychovávat mládež“, který se v praxi uplatňoval tak, že vedoucí spolků byli často jen o pár let starší než jejich členové (Hoffmann, 2010). To mělo v mládeži vzbudit především pocit samostatnosti a dospělosti, což v důsledku také v jejich očích částečně ospravedlnilo jejich zapojení do válečné mašinérie. Totalitní výchova a propaganda dala mládeži pocit nepostradatelnosti, což výrazně usnadnilo její úplné ovládnutí.

Počátky hnutí spadají do roku 1922, kdy byl na popud mladého aktivisty Gustava Adolfa Lenka založen *„Svaz mládeže při Nacionálně socialistické německé dělnické straně“*. V deníku *Völkischer Beobachter* se následně objevilo oficiální prohlášení a zároveň s ním také výzva pro všechny mladé příznivce NSDAP, kteří vzhledem k nízkému věku nemohli vstoupit do SA. Doslovně v něm stálo: *„Vyzýváme mladé nacionální socialisty i všechny ostatní mladé Němce od čtrnácti do osmnácti let, bez ohledu na třídní původ či povolání, jejichž srdcí se dotýká utrpení a strádání naší Otčiny a kteří jednou hodlají rozmnožit řady bojovníků proti židovskému nebezpečí, jedinému původci naší dnešní hanby a útrap, aby vstoupili do Svazu mládeže při NSDAP.“* Tento jasně propagandisticky laděný text se snažil přilákat co nejvyšší možný počet mladých lidí, a zároveň z potencionálního členství jasně vylučoval všechny cizince a Židy. Veškeré Lenkovy požadavky však naplněny nebyly a navzdory jeho formálnímu

předsednictví však vedení hnutí spočívalo pevně v rukou SA a slibovalo věrnost vůdci a straně. Samotný svaz se skládal ze dvou složek oddělených podle věku členů. Do první spadala mládež čtrnácti- až šestnáctiletá, do druhé, jejíž název byl *Jungsturm Adolf Hitler*, pak byli zařazeni lidé ve věku od šestnácti do osmnácti let. Ačkoliv pobočky organizace postupně vznikaly v jednotlivých členských zemích, a také za hranicemi Německa¹, počty členů stále zůstávaly malé. Ostatní mládežnické organizace nesly tuto konkurenci těžce, církevní spolky nehodlaly dopustit ztrátu svých členů a také v Mnichově, kde měla organizace nejsilnější základnu, docházelo k častým střetům (Butler 1997: 20–22). Dne 8. listopadu 1923 došlo v Mnichově k takzvanému Pivnímu puči, kdy došlo díky nařízení výmarské vlády k rozpuštění jak NSDAP, tak i její mládežnické organizace. Lenk se sice několikrát pokoušel o její obnovení, avšak bezvýsledně a společně s Adolfem Hitlerem skončil za mřížemi landsberské pevnosti. Po propuštění však upadl v nemilost a v čele německé mládeže stanul Kurt Gruber, kterému se v letech 1927 až 1928 podařilo členskou základnu zdesetinásobit. Za prvního říšského vůdce byl Gruber prohlášen 4. července 1926 a název hnutí byl současně změněn a to na *Hitler Jugend, Bund der Deutschen Arbeiterjugend* (Hitlerova mládež, Svaz německé dělnické mládeže), přičemž stále zůstávalo součástí SA (Ralphová-Lewisová 2001: 19). Hitlerova mládež se v dalších letech rozrůstala, zvětšovala okruh své působnosti, načež došlo také k ustanovení zvláštní tiskové a informační služby Hitlerovy mládeže a založení mládežnických novin. Nacistická strana se tak snažila zajistit, aby mladí Němci přijímali jenom ty správné informace, o jejichž výběru rozhodovala ona sama (Ralphová-Lewisová 2001: 23). Gruberův čas v pozici vůdce mládeže se nachýlil ke konci v roce 1931, kdy byl dne 31. října do jejího čela nově zvolen Baldur von Schirach a ustanoven tak říšským vůdcem mládeže. Krátce po jmenování se však znovu objevil starý problém s podřízením mládežnické organizace nejvyššímu velení SA. Schirach se dožadoval nezávislosti dost dlouho na to, aby mu Hitler rok po jeho jmenování do funkce splnil a povýšil ho tak na samostatného vedoucího úřadu v říšském vedení NSDAP (Knopp 2003: 74)

Schirach se při vedení mládeže nebál dávat najevo nacistickou tvrdost a často používal metody brutální šikany, jež pochytil u SA. Jedním z jeho úkolů bylo zmobilizovat mládež pro vůdcovu kampaň ve volbách roku 1932. Hitlerjugend měla v té

---

¹ Lenkovi se podařilo rozšířit působnost svazu i v sousedním Rakousku, kde fungovala sesterská organizace NSDAP (Butler 1997: 22).

době již podobu spíše vojenské organizace, kdy byli chlapci vychováváni v nenávisti, s cílem připravit je k použití násilí k vypořádání se s nepřáteli. Vojenský charakter hnutí již jen potvrzovala propracovaná heraldika a přísná hierarchická struktura. Malý hoch, který začal v Jungvolku jako *pimpf* (kluk) se mohl postupně stát vůdcem družstva, čtyry, roty, praporu nebo nakonec i *Jungbannführerem*, neboli vůdcem pluku. (Ralphová-Lewisová 2001: 31). Nacisté si na svou symboliku velice potrpěli a proto i mládež měla své vlastní insignie. Vlajka (viz obrázek č. 3) i emblém (viz obrázek č. 4) vycházely přímo z oficiálních symbolů NSDAP a obsahovaly jak typický černý hákový kříž, tak i červenou barvu, doplněnou však ještě o bílé části. Stejnokroje pak armádní charakter podtrhovaly úplně. Typické pro ně byly hnědé košile ozdobené černým šátkem a páskou na předloktí v podobě výše zmiňované vlajky. Celý dojem už jen doplňovaly bílé podkolenky a výrazný kožený pásek (viz obrázek č. 5 a 6).

Mládež trávila v Hitlerjugend většinu svého volného času. Mimo školy a rodiny byla třetím státem uznávaným zdrojem výchovy, a jelikož se jí podařilo zmocnit veškeré mládeže a to ve všech oblastech života, rozhodovala téměř o každé volné minutě svých členů. Mládež měla například zakázáno pít alkohol a kouřit, na což dohlížela pořádková služba Hitlerjugend, která navštěvovala veřejné podniky a hostince a zapisovala si údaje osob s podezřelým chováním. Až do roku 1939 bylo členství v Hitlerově mládeži dobrovolné, nicméně řada dětí a mladých lidí jen stěží odolala všudypřítomnému tlaku a svodům kolektivu. Touha patřit k velkému společenství byla jen podpořena heslem „*Sám nejsi nic, tvůj národ je všechno!*“ a již malí prvňáčci s obdivem vzhlíželi ke starším spolužákům v uniformách a nemohli se dočkat dne, kdy se budou moc stát nastoupeni v řadě po jejich boku (Knopp 2003: 26–27). Náplní času stráveného v Hitlerjugend byl kromě vojenské přípravy především sport, a také pobyty ve volné přírodě. Velmi často podnikaly jednotlivé oddíly turistické a tábornické výpravy, kde byl velký důraz kladen především na lásku k vlasti a spolupráci mezi členy (Hook 2014: 50). Hnutí nabízelo všem svým členům trávení volného času způsobem, který byl do té doby dostupný pouze pro potomky bohatých rodin. Cestování po celém Německu, turistika a vyjížděky na kole umožňovaly dětem trávit příjemné chvíle se svými přáteli a získávat tak zážitky na celý život. Dále jim bylo umožněno zpívat ve sborech, mohly se učit hrát na hudební nástroje, pochodovaly v průvodech s hudbou a mohly také rozvíjet svůj dramatický talent v divadelních souborech. Za mimořádné výkony pak dětem byly udělovány různé

odznaky a vyznamenání, avšak podstatně větším lákadlem byl pro mládež pocit sounáležitosti a kamarádství. Vědomí, že někam patří a jsou součástí celku, který je něčím výjimečným, mělo až téměř magickou moc (Knopp 2003: 38). Tuto sounáležitost ještě více umocňovaly nejrůznější svátky a významné dny, o něž v nacistickém Německu rozhodně nebyla nouze. Pro ilustraci je možné zmínit například *pamětní Den mučedníků*, jenž byl oslavován 24. ledna, jen šest dní poté probíhaly slavnosti k výročí *Uchopení moci* a 20. dubna se pak slavil svátek nejvýznamnější, jímž bylo narození vůdce (Knopp 2003: 125). Tento jev je pak charakteristický pro propagandu bílou, jenž se pomocí nejrůznějších národních svátků a oslav snaží v obyvatelstvu vzbudit silné nacionální, až šovinistické cítění. Velmi úspěšným prostředkem pro indoktrinaci mládeže byl kult mučedníků, kteří byli oslavováni jako hrdinové a sloužili jako vzor pro všechnu ostatní mládež. Asi nejznámějším z nich byl Herbert Norkus, berlínský člen Hitlerjugend, který byl 24. ledna 1932 ubodán k smrti komunisty, když se svými kamarády rozdával letáky. Tento příběh je jednou ze stěžejních součástí nacistické propagandy cílené na mládež, a to hned z několika důvodů. Mladý Herbert zde byl vyobrazen jako národní hrdina, který padl při službě za vlast a to navíc vinou komunistů, jedněch z úhlavních nepřátel nacismu. Jeho pohřeb byl velmi dobře promyšlenou propagandistickou akcí a navždy se stal vzorem pro veškerou nacistickou mládež. Na motivy této události byl následně napsán román a později dle něj natočen i film s názvem *Der Hitlerjunge Quex* (Lepage 2009: 88).

Nejenom volný čas, ale i školní docházka byla organizována na bázi národně-socialistických myšlenek a ideálů. Z toho důvodu byli často již příslušníci Jungvolku odváděni z normálních škol a přemístěni do speciálních *Adolf-Hitler-Schulen*, kde fungoval dokonale propracovaný systém výchovy elit. Pro přijetí do takovéto školy nebylo důležité sociální postavení studenta, stěžejní byl vyhovující rasový původ a špičková tělesná kondice. Umožnění studia na jedné z těchto škol tudíž nebylo možné brát jako samozřejmost, ale naopak jako poctu. Ačkoliv bylo studium na *Adolf-Hitler-Schulen* náročné po všech stránkách, bylo však pouhou přípravkou pro ještě prestižnější *Nationalpolitische Erziehungsanstalten* (Národněpolitické vzdělávací ústavy), známé též jako *Napola* (Butler 1996: 56). Ačkoliv zde měli studenti veškerý komfort, výchova zde byla surová a nemilosrdná. Místo školních tříd zde byly čety a chlapci kormě studia procházeli polovojenským výcvikem. Všechny vyučované předměty zde měly

ideologický podtext a to dokonce i výuka jazyků, kde se například v hodinách řečtiny využívaly Platónovy texty ke kritice demokracie. V dějepisu pak byla nejdůležitějším tématem Versailleská smlouva a hodiny němčiny nabízely ideologicky zaměřená témata slohových prací. Dalšími specifickými předměty pak byly kupříkladu *Pohled na svět* a *Národní politika* a další (Knopp 2003: 218–222).

3.4 Konkrétní příklady prostředků nacistické propagandy cílené na mládež

Jak již bylo nastíněno výše, nacistická totalitní vláda využívala k upevnění své moci v rámci programu *Gleichschaltung*² nesčetné množství prostředků, díky nimž se jí podařilo podmanit si většinu společnosti. Její nejsnáze ovlivnitelnou částí pak byla právě mládež, jejíž indoktrinace probíhala zejména přes mládežnickou organizaci Hitlerjugend, avšak dalšími účinnými nástroji byly také plakáty, film a tisk. V této kapitole tak bude pro ilustraci uvedeno pár konkrétních příkladů těchto médií a nastíněn způsob jakým jimi byla mládež ovlivněna.

Asi nejvěrnějším příkladem nacistických filmů zaměřených na mládež jsou zcela jistě snímky *SA-Mann Brand*, *Hitlerjunge Quex* a *Hans Westmar*, ve kterých lze nalézt řadu znaků, typických pro propagandu Třetí říše. Jsou jimi především hrdinská smrt, mystický význam nacistických symbolů (zejména vlajka a uniforma), dále pak věrné přátelství mezi členy Hitlerjugend a strany a v neposlední řadě také propagace árijského ideálu krásy (Welch 2001: 71). Hlavním tématem společným pro výše uvedené filmy je hrdinská smrt hlavních protagonistů, která měla být inspirací pro všechny Němce a vzbudit v nich ochotu se stejně jako oni obětovat za vlast a zemřít v boji za něco smysluplného (Taylor 2016: 232). Dále si pak tyto filmy kladly za cíl podnítit nenávisť vůči komunistům a vzbudit v mladých lidech touhu přidat se do řad Hitlerjugend (Welch 2001:72).

Nacistické propagační plakáty dokonale odrážely ideály národa, jimiž byla mimo jiné tělesná zdatnost, zdraví a řád. V nacistické ideologii o rase sehrál významnou roli také kult mládí, a proto byly děti a mládež velice oblíbeným a častým motivem této formy propagandy (Aulich 2009: 164). Na plakátech byly zobrazovány děti od těch nejmenších až po ty nejstarší, přičemž jejich hlavními atributy byly plavé vlasy a světlé oči - znaky

---

² Termín *Gleichschaltung* by se dal přeložit jako *upevnění* či *sjednání*, což v nacistickém Německu znamenalo snahu o vládní kontrolu veškerých aspektů a dění ve společnosti (Hook 2014: 32)

typické pro árijskou rasu. Jejich pohled směřuje ve velké většině případů vzhůru, jakoby vzhlížely k samotnému vůdci, který se nad nimi tyčí v nedosažitelné dáli a na tváři jim září široký úsměv (viz obrázek č. 7), anebo se naopak tváří zamyšleně až odhodlaně (viz obrázek č. 8). Pro plakáty tohoto typu je dále typická světlá barva pozadí, díky níž vynikají nacistické vlajky, které jsou společně s dalšími symboly jejich neoddělitelnou součástí (viz obrázek č. 9). Převážně jsou na plakátech zobrazováni pouze jednotlivci, kteří jsou hlavním a nejvýraznějším prvkem celé kompozice, avšak další osoby jako je vůdce, davy lidí či ostatní členové Hitlerjugend mohou být alespoň náznakem zobrazeni v pozadí a to tak, že s ním až téměř splývají (viz obrázek č. 10).

Literatura pro děti a mládež, vydávaná v nacistickém Německu, podléhala přísné kontrole stejně, tak jako literatura pro dospělé. Liga nacionálně socialistických učitelů dokonce pro tyto potřeby ustavila Říšský úřad literatury pro mládež (*Reichsstelle für Jugendschrifttum*), skrz který byla vydavatelská činnost korigována. Velké oblibě se těšily například romány Karla Maye, které byly po bližším přezkoumání uznány za ideologicky vyhovující a které rád četl i sám Hitler. Klasickým pohádkám bylo třeba propůjčit árijský podtext a tak například Popelka a princ byli stylizováni do podoby rasově čistého páru, kdy ji princ objevil i bez střevíčku a to pouze díky výjimečnému árijskému instinktu (Ralphová-Lewisová 2001: 76–77). V roce 1938 pak vyšla antisemitská kniha Jedovatá houba (*Der Giftpilz*) od Juliuse Streichera, která přirovnávala Židy k jedovatým houbám, kteří mohou, stejně jako například mochomůrka, vypadat na povrchu hezky, avšak ve skutečnosti jsou zákešní a nebezpeční (Koonzová 2008: 184–185).

4. Komunistická propaganda a mládež

4.1 Ideová východiska, hlavní znaky a nástroje komunistické propagandy

„Komunistická propaganda zaujímá důležité místo v souhrnu opatření, zajišťujících úspěšný boj za novou společnost, za vyšší společenskou aktivitu sovětských občanů, za rozvoj a obohacení jejich rozhledu.“ (Bugajev a kol. 1977: 5) Těmito slovy autoři knihy *Komunistická propaganda – otázky, teorie a metodiky* stručně a přesně vyjádřili roli propagandy, kterou zastávala po celou dobu existence Sovětského svazu. Jejím cílem bylo, podobně jako v nacistickém Německu, mobilizovat co největší část společnosti a zajistit tak její podíl na budování nového společenského řádu. Důležitou součástí pak bylo samozřejmě i zajištění přísunu dostatečného množství pouze ideologicky vyhovujících informací a prostřednictvím rozsáhlé cenzury pak zamezení šíření zpráv, které byly pro danou ideologii nevhodné až potenciálně nebezpečné. Komunistická propaganda byla založena na principech marxisticko-leninské ideologie, prostřednictvím které se snažila sovětské občany vychovávat v rámci norem komunistické morálky a to pomocí politické výchovy, přednáškové propagandy, propagandy tiskem, televizí a rozhlasem. Dále byla tato forma ovlivňování společnosti těsně spjata s ostatními odvětvími a prostředky ideologické práce stranických organizací (Bugajev a kol. 1977: 6). Masy byly vychovávány v duchu odporu ke všemu, co neodpovídalo ideálům ideologie komunismu, přičemž sovětská propaganda pracovala především se silnou a hluboce zakořeněnou averzí vůči „Západu“, a to i přes to, že bylo možné se v řadách veřejnosti setkat i s četnými projevy sympatií (Geyer, Fitzpatricková 2012: 369).

Díky propagandě došlo také v Sovětském svazu k úspěšnému podmanění široké veřejnosti, přičemž její účinnost byla garantována státním monopolem na prostředky veřejné komunikace, tudíž zde stejně jako v Hitlerově Třetí říši neexistovaly žádné alternativní zdroje informací, které by mohly agitaci narušit. Především po druhé světové válce, kdy pod tíhou dosavadních událostí většina společnosti podlehla pocitům beznaděje a deziluzi, se propaganda obratně chopila šance a prostřednictvím příslibů nových, lepších zítřků přilákala na stranu komunismu podstatné množství obyvatel. Toho se jí podařilo dosáhnout pomocí slibů, které měly lidem garantovat bezplatné vzdělávání, dostatek práce, trvalé udržení míru a jistou penzi. Sovětská propaganda prezentovala

komunismus jako ideologii zasazující se o ochranu dětí a rodin, a také o vymýcení vandalismu, úplatkářství a alkoholismu. Pro válečnými útrapami zdrčené obyvatelstvo nebylo snadné si uvědomit, že se jedná pouze o součást precizně propracované propagandy, která k dosažení svých cílů využívala mimo jiné také sílu mýtů a polopravd. Jedním z nich bylo například tvrzení, že sovětský systém je nejmodernější a nejrozvinutější na světě. Rozsáhlé využívání mytologie bylo též podpořeno vytvářením legend o straně a také především o jejím vůdci, který byl díky propagandě v očích veřejnost často zobrazován jako nadpozemská bytost, vyvolená vyšší mocí k následování myšlenek Lenina a Marxe. Jednou z dalších iluzí komunistické propagandy byla představa budoucí dokonalosti, úspěchu a růstu sovětské ekonomiky, umění a kultury. Tento lživý jazyk nedal občanům zapomenout, že Sovětský svaz je spolu s ideologií komunismu na vzestupu a nic jej nezastaví. Brzy se však přeorientoval na jazyk modernější, který již pouze neoslavoval současný rozvinutý socialismus, ale snažil se podpořit budování socialismu demokratického (Zemtsov 2001: 251). K tomu došlo v důsledku úmrtí Stalina a odhalení jeho zločinů spojených s kultem osobnosti, což původní představu neomylného a božského vůdce poněkud narušilo a v důsledku tak vedlo k otevřené kritice dosavadních poměrů a změně oficiálního jazyka propagandy. S pomocí této modernizace se propaganda pokoušela o novou interpretaci minulosti a to tak, že se veřejnost snažila přesvědčit o tom, že nejde o selhání celého sovětského systému, ale pouze o osobní selhání jednotlivce, tedy samotného Stalina (Fidelius 2002: 123). Propaganda pak následně veřejnosti předkládala tvrzení, že ať už Stalinovy chyby napáchaly jakékoliv škody, demokratický charakter sovětského zřízení se nezměnil a politika strany byla a je i nadále správná, neboť neustále hájí především zájmy lidu. Po Stalinově smrti byly důsledky kultu osobnosti pod vedením Brežněva brzy vymýceny a propagandě se pod záštitou revolučního odkazu „velkého Lenina“ podařilo široké lidové masy znovu sjednotit (Fidelius 2002: 111–112).

A právě Vladimír Iljič Lenin byl předním teoretikem sovětské propagandy, jejíž podobou se zabýval ve svých spisech, stejně tak jako Adolf Hitler ve své knize *Mein Kampf*. Zdůraznil především její funkci a rozpracoval také základní principy a metodologii, přičemž jeho dílo se stalo základním pilířem sovětské propagandistické práce. Propagandu a hlubokou, všestrannou ideovou výchovu mas staví v rámci úlohy komunistické strany na první místo a tvrdí, že již samotná existence strany do určité míry

závisí na každodenní, cílevědomé, revoluční a ideově-výchovné práci propagandistů. Nejdůležitější úlohou stranické propagandy je pak podle něj výchova k přesvědčení o správnosti marxisticko-leninských myšlenek, politiky strany a převaze socialistického zřízení nad kapitalistickým. Stranická propaganda pak takovouto politickou, mravní výchovu sovětských občanů vidí jako dvojitý proces, který se skládá jak z neustálého vštěpování myšlenek komunismu, tak i ze snahy o aktivní zapojení všech lidí do výrobní a politické činnosti (Krotov 1975: 12–14).

Lenin také vymezil nejdůležitější principy komunistické propagandy, které můžeme rozdělit na dvě skupiny. První skupinu tvoří ta východiska, která nám určují charakter obsahu propagandy, její politické zaměření, teoretickou a ideovou úroveň a také mobilizační úlohu. Do druhé skupiny potom lze zařadit ty zásady, které ovlivňují volbu prostředků, forem a metod propagandy, tedy ty které určují její metodickou a organizační stránku. Jsou jimi především principy osvojení teorie, pochopení předkládaných idejí a frází, systematickosti a důslednosti vzdělání a výchovy, přístupnosti propagandy a další. Není důležité pouze to, co říkáme, ale i způsob, jakým to vyjadřujeme, jelikož obsah a forma jsou neoddelitelné. Všechny principy propagandy spolu těsně souvisí a o její vědeckosti nelze mluvit, pokud některý z nich pomineme. Stěžejním principem je například stranickost, pro kterou je podstatná nesmiřitelnost s cizími ideologiemi, nepřátelskými vůči marxismu-leninismu. Předpokladem pro úspěšnou propagandu je pak podle Lenina neochvějná víra v ideály komunismu a snaha o jejich naplnění. Veškeré jevy komunistická propaganda hodnotí z marxisticko-leninských pozic a zasazuje se o prosazování ideálů dělnické třídy a pracujícího lidu (Bugajev a kol. 1977: 47–48).

Propaganda byla v Sovětském svazu řízena prostřednictvím oddělení Ústředního výboru KSSS, které je známé především pod názvem *Agitprop*³. Agitprop byl založen v srpnu roku 1920 a jeho hlavním úkolem byla koordinace veškeré sovětské propagandistické produkce. Původně byl rozdělen do pěti sekcí, z nichž každá měla na starost jiné odvětví propagandistické produkce. Nejvýznamnější byla sekce první, jenž dohlížela na veškeré propagandistické kampaně a pod jejíž působnost spadala též veškerá

---

³ Název instituce je tvořen složeninou slov „agitace“, pod kterým si lze představit především politické projevy a „propaganda“, pod kterou spadá film, tisk a výtvarné umění (Millar 2004: 15). Toto dělení ovlivňování veřejného mínění vychází již z úvah ruských marxistů a Lenin pak tuto teorii dále rozvedl tvrzením, ve kterém uvádí, že propagátor působí především slovem *tištěným*, kdežto agitátor slovem *živým*. Propaganda je tudíž činnost dlouhodobá, kdežto účinek agitace je bezprostřední (Taylor 2016: 50).

tisková produkce. Velký důraz byl kladen i na oddělení druhé, které dohlíželo na vhodné politické vzdělávání a vytvářelo též osnovy pro stranické školy. Tři zbývající se staraly o publicistickou činnost Ústředního výboru KSSS a taktéž vyřizovaly problémy s distribucí propagandistické literatury. Agitprop byl nejaktivnější do roku 1946, přičemž během stalinské éry patřil k nejdůležitějším sekcím ÚV KSS. V dobách kdy v čele Sovětského svazu stál Leonid Brežněv, pak měl za úkol dohlížet na veškerou vydavatelskou činnost, přičemž pod jeho správu spadala i další média, jakými byla televize a rádio. Dále organizoval také sportovní akce, dohlížel na propagandu práce, vedl ideologické vzdělávání uvnitř strany a řídil též kulturní činnost odborů. Propagační techniky vytvořené bezprostředně po převzetí moci komunisty v porevoluční éře se díky založení Agitpropu upevnily a sovětská propaganda se tak mohla dále rozvíjet. Mezi tyto techniky, které se projeví především ve městech, patřily průvody, divadelní představení, monumentální sochy a všudypřítomné plakáty (Millar 2003: 15).

Specialitou pak byly takzvané agitpunkty, které byly umístěny na hlavních železničních tratích a nacházely se zde knihovny s propagačními materiály, přednáškové sály a divadla. Existovaly taktéž agitační vlaky a lodě, které fungovaly v podstatě jako pohyblivé plakáty a umožnily tak i indoktrinaci obyvatel žijících v odlehlých mimoměstských oblastech. Po druhé světové válce se na venkov propaganda dostávala také prostřednictvím putovních výstav, plakátů, filmů a literatury (Taylor 2016: 56). Agitprop řídil po celou dobu existence Sovětského svazu veškerou propagandistickou činnost strany a tuto roli zastával až do doby zhroucení komunistického režimu v roce 1991 (Millar 2003: 15).

Ačkoliv ve své propagandě komunisté využívaly celou řadu účinných prostředků, jimiž ovlivňovali společnost, je zde příhodné, stejně jako v kapitole o propagandě nacistické uvést ty nevýraznější a nejúčinnější, kterými byl zajisté film, plakáty a literatura. Sovětský propagandistický film vznikl pod vlivem socialistického realismu⁴, jenž vycházel z masové kultury, kterou pak působením zpětně formoval. Jen těžko bychom hledali jiný režim, kde bylo lidové umění a estetika tak těsně spjata

---

⁴ Termín socialistický realismus vznikl v roce 1932 za účelem označení tvůrčí metody, která se měla stát společnou všem sovětským umělcům a jejímž účelem byl odraz socialistické společnosti a zachycení etapy historického vývoje, která byla započata Říjnovou revolucí v roce 1917. Od umělce požaduje pravdivé a konkrétní zobrazení historické skutečnosti v kontextu revolučního vývoje (Feigelson, Kopal 2012: 17).

s ekonomickými imperativy a kde se toto odvětví kultury velice rychle stalo součástí pětiletých plánů. Ve třicátých letech vyvinul komunistický režim zvýšené úsilí k ovládnutí kinematografie a využil film k proklamaci kultu osobnosti⁵, přičemž byl také silně spjat se stranou a státem (Feigelson, Kopal 2012: 10). Lenin již v roce 1925 při rozhovoru s komisařem lidové osvěty A. V. Lunačarským pronesl větu, na jejímž konci uvedl, že ze všech umění je pro Sovětský svaz nejdůležitější film. Význam filmové produkce pro komunistickou ideologii pak ještě zdůraznil vymezením třech základních funkcí, které by měl sovětský film plnit. První z nich je funkce široce informativní a osvětová, která byla naplňována prostřednictvím filmových týdeníků a aktualit. Dalším posláním filmové propagandy je pak vědecká a technická osvěta a třetí, z hlediska indoktrinace nejdůležitější funkcí, je propaganda ideologická, která využívala film pro agitační práci. Jako prostředek masové propagandy vnímal film také Stalin, jenž se zasazoval především o náměty, které zobrazovaly velikost historického boje za nadvládu dělníků a rolníků, prostřednictvím nichž se snažil masy mobilizovat k úspěšnému budování socialismu (Kolečková 2010: 81–82).

Jak již bylo zmíněno výše, všechny druhy sdělovacích prostředků byly v Sovětském svazu pod dohledem státu, který zajišťoval jejich striktní cenzuru. Stejně tak tomu bylo i s plakáty, které byly z velké části vydávány prostřednictvím státní tiskárny v Leningradu a v Moskvě⁶ a distribuovány stranickými organizacemi, které je rozvěšovaly na poštách, ve výlohách, v jídelnách, dílnách a již zmíněných železničních stanicích. Za Stalinovy vlády byla komerční reklama považována za buržoazní přežitek, a proto byla z velké části nahrazena právě agitačními plakáty, které mimo jiné podporovaly budování kultu osobnosti, na něž byla propaganda nejvíce zaměřena ve 30. letech 20. století. Nejčastěji zde byli zobrazováni Marx, Engels a Lenin a jejich portréty tak bylo možné vidat téměř všude (viz obrázek č. 11 a 12). Krom nich byli častým motivem také hutníci, havíři, dělníci a vojáci, jejichž známými atributy bylo kladivo, srp, hvězda a rudá vlajka (viz obrázek č. 13). Ti byli líčeni v hrdinských a idealizovaných

---

⁵ Kultem osobnosti se rozumí totalitní moc jediného vládce a jediné strany. V roce 1956 pronesl N. S. Chruščov na XX. Sjezdu KSSS svůj známý projev, ve kterém kritizoval Stalinův kult osobnosti (Schmiedtová 2012: 82–83).

⁶ Celková produkce těchto tiskáren činila přes 800 různých vzorů plakátů, které byly vydány v 34 milionech výtisků (Aulich 2009: 172).

pózách, které vyjadřují bezmezný odpor proti nacistům a zejména pak proti kapitalistům (Aulich 2009: 172–173).

Také sovětská literatura byla v důsledku Leninova politického smýšlení silně ovlivněna ideologií komunismu spojenou především s třídním bojem a silným důrazem na aspekt stranickosti. Za otce socialistického realismu v literatuře je pak považován Andrej Ždanov⁷, který dle jeho názoru obsahuje ve vztahu k literatuře dva významné prvky, jimž je „zobrazení skutečnosti v jejím revolučním vývoji“, které se má spojit s „ideovým přetvořením a výchovou pracujících v duchu socialismu“. Spisovatelé mají dle jeho názoru za úkol především podporovat ideu komunismu a být konstruktéry vědomí socialistického člověka. Od autorů tvořících za dob socialismu se tedy očekávala pravdivost, historická přesnost a konkrétní vyobrazení reality v jejím revolučním vývoji, jenž měla být navíc opět spojena s ideologickou výchovou v duchu socialismu (Kolečková 2010: 61).

4.2 Role mládeže v Sovětském svazu

„Dnešní mladá generace vyrůstá ve zcela jiných podmínkách než generace předcházející. Nezná starosti o chléb a práci, je jí dána široká možnost vzdělání, je plně zajištěna péče o její zdraví a odpočinek, může využívat všeho kulturního bohatství, zúčastňovat se veřejného života atd. Socialistická společnost obklopila mládež velikou péčí a pozorností. Dává jí vše, co potřebuje ke svému zdravému rozvoji. Děti a mládež v naší společnosti jako první dostávají plody společné práce. V podmínkách socialistického zřízení vyrůstá mládež ve šťastnou a hrdou generaci socialismu, v příští budovatele komunismu.“ (Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ 1961: 3) Tento jasně propagandisticky laděný úryvek z brožury *Komunisté a mládež* vydané k 40. výročí založení Komunistické strany Československa nám v několika větách předkládá pohled tehdejších komunistických ideologů na mládež a její roli v nově budované socialistické společnosti. Současně takto veřejnosti také hrdě prezentuje svůj zájem a podíl na výchově nejmladších vrstev obyvatelstva, ve kterých komunisté stejně tak jako nacisté, vidí nositele svých myšlenek a budoucnost velkého sovětského národa. Mládež a děti byly

---

⁷Andrej Ždanov byl jedním z nejvýznamnějších ideologů Sovětského svazu a patřil k Stalinovým nejbližším spolupracovníkům, který jej v roce 1946 pověřil vedením sovětské kulturní politiky (Millar 2003: 1724).

v Sovětském svazu tedy tradičním a také často zneužívaným symbolem nové epochy (Macura 1992: 72), což souviselo se snahou o vytvoření nového socialistického člověka, který byl zobrazován především jako vyrovnaný, kolektivizovaný a šťastný občan, který byl protikladem západní dekadence a spotřební kultury (Aulich 2009: 172). Nový socialistický člověk měl být především fyzicky zdatný, avšak tato zdatnost měla být současně skloubena s kulturními zájmy a vzděláním. Všeobecný ideál nové doby byl však ztělesněn jen několika málo výjimečnými jedinci, a právě především mladí lidé, kteří měli představovat novou, údajně již ryzí sovětskou generaci, trpěli pocity nedokonalosti a těžce snášeli neschopnost naplnit tento nedosažitelný vzor socialistické osobnosti (Geyer, Fitzpatricková 2012: 429–435).

Komunisté se svou mládež snažili indoktrinovat zejména prostřednictvím mládežnických organizací, avšak tato výchova byla těsně spojena i se školním vzděláváním, které bylo taktéž pod jejich plným vlivem. Cílem však nebylo splnutí školy a dětských hnutí v jeden celek, tyto instituce mezi sebou byly pevně propojeny a společně měly za úkol vytvořit zcela novou generaci uvědomělých sovětských občanů. Nejdůležitějším prvkem komunistické výchovy pak byla snaha vést děti ke kolektivismu, čehož bylo dosahováno například i prostřednictvím učebnic a knih, které jím byly často zcela prochnuty. Dítě na sebe mělo pohlížet především jako na součást celku, aby z něj byla nebyla vychována individuální osobnost, ale pro blaho společnosti tvrdě pracující kolektivist. V dětech byl tak probouzen především hluboký zájem o jevy veřejného života, na kterém se měly již od útlého dětství, prostřednictvím pro společnost prospěšných prací, podílet (Krupská 1951: 17–19).

Veškeré vzdělávání mládeže bylo podřízeno ideologii marxismu-leninismu a vlastní kritické myšlení bylo považováno za nepřijatelné. Školy pak nesloužily pouze k získávání vhodných vědomostí, dalším z jejich úkolů byla převýchova dětí z nekomunistických rodin, což je často stavělo do situace, kdy byly nuceny si zvolit, zdali je pro ně důležitější rodina či občanská povinnost. V přirozeném řádu věcí spolu škola a rodiče obvykle spolupracují, avšak totalitní režimy tyto dvě pro stát nesmírně důležité instituce často uvádějí do konkurenčního postavení (Semín 2008: 43). Typickým příkladem je příběh Pavlíka Morozova, který byl komunistickou výchovou ovlivněn

natolik, že byl schopen udat svého otce úřadům jako kulaka⁸, v důsledku čehož byl následně brutálně zavražděn vesničany. Komunisté z něj díky tomuto činu učinili hrdinu a mučedníka, a pro své „čestné“ chování byl mládeži dáván za vzor, jehož je hodno následovat (Schmiedtová 2012: 118). Jak zde můžeme pozorovat, mezigenerační pouta byla v důsledku procesu utváření nového člověka uměle zpřetrhávána a docházelo tak k narušení tradičních rodinných vazeb. Součástí komunistické výchovy byl také odpor k náboženství, k jehož marginalizaci docházelo ve jménu pokrokové sovětské vědy. Velice důležité pak byly hodiny dějepisu, ve kterých však byly zmiňovány pouze osobnosti, které svými činy a smýšlením přispěly k boji proti církvi, soukromému vlastnictví a kapitalismu (Semín 2008: 51). Bylo nezbytné zbudit v mládeži cit pro „správné“ chápání dějin, což pomáhalo utvářet jejich pohled na svět. Hodnota vzdělávání nebyla na úkor sportovního vyžití a pracovního zapojení nijak snižována, ba právě naopak. Děti byly nabádány k pravidelnému navštěvování vyučovacích hodin a v případě absence měli povinnost si chybějící učivo doplnit. Byl v nich budován též soucit s mladšími a pomalejšími žáky, kterým měly za úkol v případě potřeby pomáhat. Škola měla být vzorem organizovanosti a vše mělo svůj pevný řád. V praxi to znamenalo, že žáci nesměli do hodin přicházet pozdě, byly nuceni plnit příkazy učitelů a pracovat vždy podle plánu. Získávání těchto dovedností a zvyklostí mělo za cíl, vychovat z dětí řádné sovětské občany, plně podřízené státu a ideologii (Krupská 1951: 34–35).

Mládež byla pod dohledem státu a strany prakticky neustále a doba, po kterou dítě trávil svůj čas v kolektivních zařízeních, se díky potřebě komunistického státu, řídit svět dětí, výrazně prodlužovala. Od žen se očekávalo, že budou se svými potomky trávit v domácnosti co nejméně času a co nejdříve se znovu aktivně zapojí do pracovního procesu. Malé děti byly proto často záhy odkládány do jeslí, z nichž poté přešly rovnou do školek a škol. Jelikož však pouze škola nedokázala volný čas mládeže plně obsáhnout, byly zřízeny organizace, které měly socialistické uvědomění mládeže ještě více prohlubovat. Časté návštěvy kina a divadla či jiné běžné volnočasové aktivity byly považovány za mrhání časem, který bylo možné daleko efektivněji využít v prostředí kolektivních mládežnických organizací (Semín 2008: 51–53). Děti od deseti do čtrnácti let byly členy *Pionýru*, přičemž mládež zhruba do osmadvaceti let se sdružovala v *Komsomolu*,

---

⁸ Kulak je ruské označení pro bohaté rolníky, jenž byli nuceni se podrobit kolektivizaci. Užití tohoto termínu převažuje především v 50. letech 20. století (Schmiedtová 2012: 82)

neboli *Komunistickém svazu mládeže* (Millar 2003: 313). Členství v nich nebylo povinné, nicméně ti, kteří pionýrskou výchovou neprošli, měli často zkomplikovanou cestu ke vzdělání a dostat se na gymnázium pro ně bylo obtížné, ne-li zcela nemožné. Členové Komsomolu pak byli pod vlivem ještě důraznější indoktrinace připravováni na budoucí angažovanost a kariéru ve straně (Semín 2008: 53).

Organizace nebyly rozděleny na výlučně chlapecké a dívčí, tak jak tomu bylo v nacistickém Německu, v případě Hitlerjugend, a její sekce Bund deutscher Mädel. Děti a mládež zde byly sdružovány společně, což mělo ještě více podporovat duch kolektivismu a rovnovážné postavení mužů a žen, a to především ve vztahu k zapojení se do budovatelského a výrobního procesu. Role ženy ve společnosti se výrazně změnila a došlo k proměně ženy-matky v zaměstnanou ženu-pracovnici. Ženy se začaly objevovat v profesích pro ně doposud neobvyklých a v tisku docházelo k oslavování „zedniček“, „zemědělek“ a dokonce i „hornic“ (Freiová 2008: 57). Jelikož tedy byly ženy nuceny obětovat stále více času výdělků, bylo potřeba, aby jim muži, alespoň částečně v domácnosti vypomáhali. K tomuto nastavení společnosti byly děti vedeny už od útlého dětství a chlapci i děvčata se učili přispívat stejnou měrou k vykonávání domácích prací. Důraz byl kladen především na to, aby chlapci nepovažovali ženské práce za něco nedůstojného a mládež se tak kolektivně mohla podílet na správném fungování socialistické společnosti (Krupská 1951: 56–57). Komunismus se prezentoval jako ideologie, v níž je práce obecně prvořadou radostí a potřebou člověka, důležitým prvkem ve výchově budoucích generací měla být tudíž láska k práci a neúnavná snaha o zvyšování její produktivity. Dokladem toho je i úryvek z již výše citované brožury: „*Chceme, aby Svaz neustále vštěpoval chlapcům a děvčatům odpovědnost za společné dílo, vychoval v nich vědomí, že každá práce, kterou vykonávají, je součástí práce všeho lidu, že ze současné denní houževnaté a drobné všední práce se skládá velké dílo, že právě z ní vyrůstá komunismus.*“ (Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ 1961:8)

4.3 Sovětské mládežnické organizace

Ve 20. letech 20. století vznikly v Sovětském svazu nové mládežnické organizace, které měly za úkol sdružovat veškerou sovětskou mládež a mít tak nad ní plnou kontrolu a dohled. Jak již bylo uvedeno v předchozí kapitole, těmito organizacemi byli *Komsomol* (*Všesvazový leninský komunistický svaz mládeže*) a *Pionýr*. Na jejich vzniku se podíleli

N. K. Krupská, V. Zorin a V. I. Lenin, jehož jméno se bezprostředně po jeho smrti objevilo také v oficiálním názvu těchto organizací. Obě organizace tudíž vycházely z ideových pozic marxismu-leninismu, vychovávaly mládež v duchu komunistických idejí a po 2. světové válce se staly jedinými mládežnickými organizacemi v socialistických státech. Komunistická mládež byla organizována také mezinárodně⁹ a v roce 1919 dosahoval celkový počet členů komunistických svazů mládeže 219. tisíc (Kössl 1986: 117).

V přijímání nových členů si však tyto organizace zpočátku počínaly značně selektivně. Ve 30. letech pak ale Komsomol prodělal pod tlakem Stalina nucenou restrukturalizaci, ztratil svou výlučnost a stala se z něj „masová“ organizace, která již při náboru členů nepřihlížela k sociálnímu postavení. Komsomol byl ve 20. letech především organizací politickou a označoval se za mládežnickou odnož komunistické strany. Obě organizace byly značně aktivistické, o čemž svědčí například účast komsomolců na tzv. „stavbách socialismu“¹⁰ či jejich role za války, kdy působili jako mladí „partyzáni“ v bojích proti nepříteli. Oproti tomu však byla v sovětských mládežnických organizacích věnována jen velmi malá pozornost sportu. Již v předrevolučním Rusku byl výskyt mládežnických sportovních klubů značně omezený, a zřejmě z toho důvodu se tato činnost výrazněji neprosadila ani v organizacích nově zřízených. Dalším důvodem byl výrazný nedostatek základního sportovního vybavení, kterým byly například míče a hřiště. Někteří členové si však mohli osvojit vojenské dovednosti v rámci *Osoaviakimu*¹¹. Sovětské organizace dosáhly mezi mládeží, která byla oslavována jakožto vyvolená generace budovatelů socialistické budoucnosti, značné obliby a staly se tak jejím silným tmelícím prvkem (Geyer, Fitzpatricková 2012: 366–368).

4.3.1 Všesvazový leninský komunistický svaz mládeže (Komsomol)

Komunistický svaz mládeže neboli Komsomol, byl založen v listopadu 1918 jakožto hlavní nástroj politického vzdělávání a mobilizace sovětské mládeže. Jeho vnitřní struktura přesně kopírovala Komunistickou stranu Sovětského svazu, jejíž byl součástí.

---

⁹ Již v roce 1919 vznikla v Berlíně Komunistická internacionála mládeže, která byla součástí Komunistické internacionály (Kössl 1986: 117)

¹⁰ Budovali nová města a průmyslové oblasti, například Magnitogorsk či Komsomolsk na Amuru (Geyer, Fitzpatricková 2012: 368)

¹¹ Jedná se o Společnost pro podporu válečného průmyslu, letectva a chemické výroby (Geyer, Fitzpatricková 2012: 367)

Komsomol byl jednou z řady organizací, které se věnovaly vzdělávání a regulaci sovětských občanů v každé jejich životní fázi, přičemž jeho členové nesměli být mladší čtrnácti let a organizaci pak obvykle opouštěli v osmadvaceti letech. Mladí lidé se do Komsomolu hlásili z různých důvodů, často však šlo spíše o nutnost, jelikož v případě odmítnutí členství bylo mnoha mladým lidem znemožněno studium na univerzitě, což mohlo negativně ovlivnit jejich budoucí pracovní kariéru. Na druhou stranu ti, kteří v mládí členy Komsomolu byli, měli kariérní růst snadnější a často zastávali vysoké stranické a veřejné funkce (Zemtsov 2001: 176). Komsomol pro své členy organizoval nejrůznější sportovní, společenské a kulturní aktivity, přičemž jim také poskytoval armádní výcvik. Jeho povinností bylo mimo jiné vést pionýrské skupiny, kde se sdružovaly děti mladší, a ti nejoddanější a nejaktivnější členové měli možnost vstoupit strany poté, co byli starší alespoň dvacet let (Matossian 1962: 73).

Do března roku 1926 zde bylo registrováno přibližně 1,76 milionu mladých lidí a o pár let později byla členská základna Komsomolu dvakrát tak větší, než členská základna strany. V prvních letech vlády komunistické strany byl Komsomol úspěšný mimo jiné také proto, že poskytnul městské mládeži komunitu vrstevníků, se kterými se mohli sdružovat, stejně tak jako další skupiny, kterými byly například chlapecký skaut či náboženské mládežnické organizace, které byly později právě na úkor těch komunistických potlačeny. Kluby pod vedením Komsomolu často pořádaly v továrnách, školách či institucích vyššího vzdělávání různé sportovní aktivity, divadelní představení a kampaně zaměřené například proti alkoholismu. Komsomol však nepřistupoval ke všem členům rovně. Proletářští chlapci tvořili vrchol bolševické ctnosti, zatímco rolníci, studenti a ženy ze všech společenských tříd byli na nižších stupních. V roce 1926 pak ženy tvořily pouze 20% členské základny, a ačkoliv v průběhu existence Sovětského svazu tato čísla rostla, zůstávaly ženy stále na nižších postech. Během druhé světové války byl Komsomol na vrcholu svého působení. Byl aktivně zapojen do vlasteneckých propagandistických kampaní, čímž se mu také podařilo přilákat do svých řad nové členy. Po válce však Komsomol začínal být stále více v rozporu mezi požadavky strany na politickou konformitu na jedné straně a touhou mládeže po větší rozmanitosti a zábavě na straně druhé. Konzervatismus organizace se začínal projevovat také ve stárnutí vedení, kdy v roce 1920 byl průměrný věk delegáta na sjezdu dvacet a v roce 1954 již čtyřadvacet let. V době vedení Leonida Brežněva se Komsomol potýkal se silnými

byrokratickými a korupčními problémy a motivace nových členů ke vstupu v té době z velké části souvisela pouze s vírou ve snazší budoucí profesní a kariérní uplatnění. Bezvýznamnost organizace v kontextu přeměny fungování Sovětského svazu se ještě více projevila s nástupem Michaela Gorbačova do prezidentského úřadu, kdy Komsomol přicházel o miliony členů ročně¹². K jeho rozpuštění pak došlo v září roku 1991 na závěrečném komsomolském kongresu (Millar 2003: 313–314).

4.3.2 Všesvazová pionýrská organizace V. I. Lenina

„Pionýrská organizace V. I. Lenina je masovou komunistickou organizací dětí Sovětského svazu. V pionýrské organizaci jsou děti vychovávány v duchu odkazu velikého Vladimíra Iljiče Lenina, v duchu lásky a oddanosti k socialistické vlasti, bolševické straně a jejím vůdcům V. I. Leninovi a J. V. Stalinovi. Pionýrská organizace pomáhá škole a učitelé vychovávat v žácích socialistický poměr k učení a k veřejně prospěšné práci, pomáhá jim osvojit si vědomosti, uspokojuje a rozvíjí zájmy a schopnosti pionýrů v různých oblastech dětské tvůrčí činnosti.“ (Puzyrjov 1953: 5) Těmito slovy charakterizovali v 50. letech minulého století činnost a význam organizace sami komsomolští a pionýrští pracovníci, což nám nejlépe reflektuje tehdejší pohled na toto hnutí a jeho přínos pro indoktrinaci sovětské mládeže. Je zde také patrný zřetelný důraz, který byl kladen na marxisticko-leninskou ideologii, jíž je celé hnutí prodchnuto a zároveň také význam kolektivní práce a vzdělávání v duchu komunismu.

První pionýrská organizace byla založena dne 19. 5. 1922 v Moskvě, odkud se hnutí rozšířilo do celého Sovětského svazu. Na pátém sjezdu Komsomolu byl pak ustanoven monopol pionýrské organizace na mimoškolní výchovu a organizované sdružování mládeže v SSSR (Kössl 1986: 117). Jak již bylo několikrát zmíněno, vstup dítěte do samotného Pionýra byl podmíněn stářím alespoň deseti let, avšak pro děti mladší (7-9 let), zde byla ještě samostatná kategorie, jejíž členové se nazývali „okťabrjata“.

Oficiální heslo, ve kterém se odráží silný ideový podtext hnutí, a které následně přebraly i ostatní pionýrské organizace v Sovětském svazu, pak znělo:

Výzva: *„K boji za věc komunistické strany, buď připraven!“*

---

¹² V roce 1986 ztratil Komsomol 1,5 milionu členů a o rok později se pak jeho členská základna snížila o další dva miliony a půl (Millar 2003: 314).

Odpověď: „*Vždy připraven!*“

Pionýři měli také svůj typický stejnokroj, který lze rozdělit na slavnostní a pracovní. Specifickým poznávacím znamením pionýrů byl typicky rudý, podle jednotných pravidel vázaný šátek¹³ (viz obrázek č. 14), který členové nosili kolem krku. Sváteční stejnokroj (viz obrázek č. 15 a 16) se od pracovního lišil pouze barvou košile, která byla pro běžné nošení modrá a pro speciální příležitosti bílá. Kalhoty či sukně byly laděné do tmavě modré barvy, stejně tak jako čepice ve tvaru lodičky, jenž celý dojem již jen podtrhovala. Pionýr (viz obrázek č. 17) měl, stejně tak jako Komsomol (viz obrázek č. 18), svůj vlastní emblém vyhotovený v klasických červených a žlutých barvách, přičemž hlavním motivem obou dvou byla podobizna V. I. Lenina (Svatoš 1978: 33).

Činnost Pionýrské organizace V. I. Lenina pak byla v době svého působení charakterizována následujícími zásadami, kterými jsou:

Společenskopolitické zaměření.

Dobrovolné členství v organizaci a aktivní účast na všech jejích akcích.

Samostatnost pionýrů v souladu s pedagogickým vedením.

Respektování věkových a individuálních zvláštností.

Romantika, zájem a hra v pionýrském životě.

Nepřetržitost a systematicklost v činnosti PO.

(Svatoš 1978: 33– 34)

Jak z výše uvedených bodů vyplývá, členství v organizaci bylo dobrovolné, avšak na druhou stranu byla od registrovaných členů požadována aktivní participace na chodu organizace, pravidelná docházka na pionýrské schůze a odhodlaná kolektivní práce. Dokladem toho je spolupráce pionýrů na, pro Sovětský svaz důležitých, celospolečenských úkolech, kterými byla například kolektivizace zemědělství či

---

¹³ Pionýrský šátek měl pro organizaci daleko hlubší symboliku než by se mohlo na první pohled zdát. Jeho tři cípy vyjadřovali sepětí tří generací, které se podílely na budování komunismu a to generace pionýrů, Svazu mládeže a komunistů. Šátek měl mimo jiné dětem připomínat jejich pionýrský slib a cíl vstoupit následně i do Svazu mládeže (Svatoš 1978: 83).

likvidace negramotnosti. Pionýři také ve volném čase pořádali nejrůznější výpravy, na kterých vyhledávaly nejrůznější nerosty, léčivé byliny a poznávali rodný kraj, čímž v praxi uplatňovali ve škole nabyté vědomosti (Svatoš 1978: 34). Nedílnou součástí pionýrských aktivit byly také letní tábory, jejichž organizace byla pečlivě promyšlena. Jejich úkolem bylo na několik týdnů (zpravidla 2-3) sdružovat děti v předem připravené a vybavené táborové základně, přičemž hlavní náplní času v těchto zařízeních byl pobyt v přírodě, výlety, celotáborové hry a samozřejmě intenzivní indoktrinace pod vedením speciálně proškolených pedagogických pracovníků a instruktorů (Strunin 1953: 254–273). Z důvodů zvýšeného zájmu o zdraví sovětských dětí pak vznikl v létě roku 1925 na pobřeží Černého moře známý táborový komplex Artěk (viz obrázek č. 19), kde každoročně trávily prázdniny tisíce mladých pionýrů, kteří sem přijížděli ze všech koutů Sovětského svazu (Soviet Art 2016). Důležitou součástí letních táborů, ale i běžných oddílových schůzí byla právě hra, která taktéž tvořila nedílnou součást výchovy malých pionýrů. Podoba her však byla předem jasně určena podle nejrůznějších propagandistických příruček a učebnic pro sovětské pedagogy. V těchto hrách bylo pro děti podstatné především získávání organizačních návyků, které mohly následně využít v dospělém životě (Krupská 1951: 42–44). Kromě výchovy mládeže byla pro komunistický režim také nesmírně důležitá indoktrinace samotných pedagogů, vychovatelů a vedoucích pracovníků pionýrských skupin. Pionýrské organizace se sice měly rozvíjet na základě vlastní iniciativy mládeže, avšak přítomnost starších „soudruhů“ zde byla stěžejní. Vedoucími se často stávali kromě učitelů také mladí členové Komsomolu, kteří byli k této funkci pověřeni přímo Svazem mládeže (Gelmont, Mečeva 1953: 277).

Ani mládež a pionýři se nevyhnuli zapojení do „*Velké vlastenecké války*“¹⁴, za jejího průběhu byla veškerá činnost organizace podřízena společnému cíli, jímž bylo zničení nepřítele. Mládež přispívala k vítězství například sběrem železného šrotu, čímž získávala peníze na tanky, letadla a děla. Dále děti také všemožnými způsoby pomáhaly rodinám frontových bojovníků, pořádaly pro ně různé koncerty či jim vyráběly dárky. Mládež však byla aktivně zapojena také do spolupráce s partyzány a ne jeden pionýr

---

¹⁴ Takto byla sovětskou propagandou nazývána východní fronta během druhé světové války (Taylor 2016: 91)

obětoval život za vlast přímo na válečném poli. Po válce byly za tuto činnost stovky pionýrů následně vyznamenány (Svatoš 1978: 34).

Ze zkušeností sovětské pionýrské organizace, jejích programových zásad a struktury následně vycházely všechny pionýrské organizace na světě, se kterými Vsesvazová pionýrská organizace V. I. Lenina po dobu své existence spolupracovala (Svatoš 1978: 34). Se zánikem komunistické strany a Komunistického svazu mládeže však došlo v roce 1991 také k rozpuštění Vsesvazové pionýrské organizace, nicméně v některých bývalých státech Sovětského svazu organizace svou činnost následně obnovila. Jako nepoliticky zainteresované hnutí funguje organizace Pionýr dnes i v České republice, avšak nehlásí se k ideologii komunismu, ani k žádné z politických stran.

4.4 Konkrétní příklady prostředků sovětské propagandy cílené na mládež

Podstatná část indoktrinace mládeže probíhala v Sovětském svazu zejména prostřednictvím výše představených organizací, nicméně k úspěšné propagandistické práci jim dopomáhaly také další prostředky, kterými byly například film, tisk, rozhlas, plakáty, literatura a další. V této kapitole si uvedeme několik konkrétních příkladů propagandy ve filmu, tisku a plakátové tvorbě, stejně tak jako tomu bylo v předchozí části práce zaměřené na propagandu nacistického Německa, a to z důvodů následného srovnání obou režimů ve vztahu k propagandistické činnosti.

Ze sovětské filmové tvorby zaměřené na mládež lze zmínit dvoudílný film *Mladá garda* z roku 1948, který natočil Sergeje Gerasimov na motivy stejnojmenného románu spisovatele Alexandra Fadějeva. Hlavními protagonisty jsou mladí komunisté a komsomolci, kteří se za druhé světové války vyznamenali v bojích proti nacistům. Film měl za úkol především vyobrazit hrdinské činy mládeže během „Velké vlastenecké války“ na Ukrajině a sám Komunistický svaz mládeže ho po premiéře nařídil co nejvíce propagovat a šířit (Youngblood 2007: 90–93). Dalším filmem, který měl působit na mladou generaci, pak byl snímek z roku 1959 s názvem *Májové hvězdy*, jenž vznikl k 15. výročí osvobození Československa Rudou armádou a byl natočen v československo-sovětské koprodukci. Námětem pro film, jenž se skládal celkem ze čtyř povídek, byla kniha Ludvíka Aškenazyho, který byl zároveň i autorem scénáře. Primárním úkolem tohoto filmu sice nebyla přímá indoktrinace mládeže, avšak v zidealizované podobě jí

měl připomenout zásluhy sovětských vojsk při osvobození ČSR v květnu 1945 (Česká televize 2014).

Plakáty v Sovětském svazu měly za úkol vytvářet zdání kolektivní solidarity, která byla založena na pracující třídě a vycházela z moci komunistické strany, jenž neustále proklamovala význam vytvoření nového druhu leninsko-stalinského člověka (Aulich 2009: 137). A právě z tohoto důvodu byly děti a mládež jedním z častých motivů sovětských propagandistických plakátů, a zároveň také jejich významnou cílovou skupinou. Děti jsou na plakátech nejčastěji vyobrazeny ve stejnokrojích, stojící v pozoru a s rukou napřaženou k pionýrskému pozdravu. Důležitým prvkem, který můžeme pozorovat téměř na každém plakátu je pak portrét vůdce (Stalina, Lenina či obou dvou), který je vždy umístěn na typicky rudém pozadí (viz obrázek č. 20). Tmavě červená je všeobecně barvou, se kterou se setkáváme ať už ve větší, či menší míře na všech plakátech a je zpravidla doplněna o další výrazné barvy, kterými je například žlutá či modrá (viz obrázek č. 21). Nechybí zde ani známé sovětské atributy, jimiž jsou vlajky, symboly srpů a kladiva či rudá hvězda (viz obrázek č. 22). Mládež je vyobrazována šťastná, hrdá a odhodlaná budovat nový, lepší svět pod záštitou ideologie komunismu.

V přímé návaznosti na pionýrskou organizaci vycházelo v Sovětském svazu více než 30 pionýrských novin a 45 dětských časopisů, které se v mnohých směrech také staly předlohou pro systém několika specializovaných periodik, jenž začaly vycházet na přelomu 40. a 50. let v Československu. Tyto časopisy byly rozděleny podle cílového věku a doplněny o ilustrace předních českých umělců. Nejmladším čtenářům byla určena *Mateřídouška*, která poprvé vyšla v prosinci roku 1945 a měla se starat především o estetickou výchovu dětí. Pro školáky ve věku od devíti do dvanácti let byl určen časopis *Ohníček*, který se v centralizovaném systému periodik objevil o pět let později, a jehož primárním cílem byla podpora pionýrských oddílů a skupin. V povídkách, které zde vycházely, se neustále opakovala ta samá témata, kterými byl krušný život dětí za dob kapitalismu a výchovné příběhy ze školního či domácího prostředí (např. *Odvážná školačka*). V roce 1953 pak vyšlo první číslo časopisu *Pionýr*, který byl určen mládeži staršího školního věku (5. až 8. třída ZŠ), a jenž byl taktéž nástěnkou režimní propagandy. Každý týden pak pionýři dostávali *Pionýrské noviny*, které v nich měly prostřednictvím četby aktualit, vzbudit zájem o politiku a veřejné dění (Ryška, Šrámek 2016: 19–21).

5. Komparace nacistické a komunistické propagandy ve vztahu k mládeži

Nacistický i komunistický režim, lze dle doposud vypracovaných teorií a výzkumů, označit za veskrze totalitní, avšak navzdory tomu, že se jedná o režimy ve své podstatě odlišné, založené na rozdílných ideologických základech a myšlenkách, u nich můžeme pozorovat taktéž poměrně značné množství znaků shodných. Hlavním předmětem výzkumu této práce je pak totalitní propaganda cílená na mládež, a především v této oblasti se režimy částečně shodují, avšak zároveň i rozchází. Než však přistoupíme k samotnému porovnávání metod a prostředků, jimiž se dařilo působit na nejmladší vrstvy obyvatelstva, je třeba zhodnotit tyto ideologie na základě doposud vypracovaných teorií totalitarismu. Jak již bylo uvedeno v úvodu práce, pro zkoumání teoretického rámce propagandy ve vztahu k totalitním režimům jsou zde využity koncepty J. J. Linze a Hannah Arendtové, jenž nám na základě vzniklých tezí dovolují tuto oblast porovnat.

Sporným bodem při hodnocení totalitních režimů je pak pro tyto teoretiky především otázka přítomnosti teroru. Podle Linze je pro totalitní režim klíčová především identifikace obyvatelstva s vůdcem a jeho participace v politických organizacích, které jsou nástrojem jeho cílů. Toto tvrzení nám dokládá důraz, jenž byl v obou režimech kladen na zapojení co největší části obyvatel do budování nového společenského řádu a jejich podílení se na veřejném životě. Politické participace se snažily dosáhnout především pomocí jimi zřízených organizací, v nichž se řada obyvatel sdružovala, a jejichž prostřednictvím byl, dle teorie Hannah Arendtové, teror často uplatňován. Arendtová dále tvrdí, že ve větší míře než v Sovětském svazu se teror projevil v nacistickém Německu. To lze na základě výše zjištěných poznatků podložit například otázkou povinného členství ve zkoumaných mládežnických organizacích. Členství v Pionýru či Komsomolu bylo po celou dobu jejich existence založené pouze na svobodném rozhodnutí každého dítěte, popřípadě jeho rodičů. Ačkoliv by se mohlo na první pohled zdát, že v tomto směru nebyl na mládež vyvíjen žádný nátlak, opak je zde pravdou. Fakticky sice mládež za neúčast v těchto hnutích sankcionována nebyla, avšak jejich právoplatní členové se mohli těšit z jistých výhod. V případě, že si občan SSSR prošel všemi stádii komunistické výchovy, jeho šance na pozdější profesní i společenské uplatnění byly podstatně vyšší než u dětí, jež tento proces minul. V době úpadku režimu,

kdy byl Sovětský svaz pod vedením Michaela Gorbačova, však do mládežnických organizací vstupovalo čím dál tím méně dětí a jejich členská základna se tak zmenšovala. To lze opět vysvětlit za pomoci teorie Hannah Arendtové, která tvrdí, že slabost totalitní propagandy se projevuje především v momentě porážky hnutí, kdy jeho členové přestávají věřit předkládaným dogmatům a propaganda tak ztrácí svůj vliv. Těmito fakty lze sice přítomnost teroru doložit, avšak je jasné, že jeho míra byla oproti nacistickému Německu výrazně nižší. Zde bylo členství v Hitlerjugend od roku 1939 povinné a mládež, jenž se na chodu této organizace přímo nepodílela, byla režimem perzekuována. Avšak zdá se, že povinnost vstupu do Hitlerjugend její členskou základnu nikterak výrazně neovlivnila. Německá mládež byla totiž režimem natolik zasažena, že již malé děti, jimž prozatím vstup umožněn nebyl, vzhlížely ke svým starším spolužákům s neskrývaným obdivem a touhou se k Hitlerově mládeži též co nejdříve připojit, tudíž množství dětí, jež do organizace nevstoupily, bylo jen velmi nepatrné. Ačkoliv by se mohlo na první pohled zdát, že doba, po kterou bylo členství v Hitlerjugend nepovinné, je vzhledem k datu jejího založení a pozdějšímu převzetí moci nacisty poměrně dlouhá, můžeme se zde opět opřít o tvrzení Hannah Arendtové, která uvádí, že teror bývá využíván teprve až ve chvíli, kdy je mocenská struktura vládní strany dostatečně stabilní. Teprve poté si může dovolit užít teroru v jeho plné síle, a čím větší pak tato moc je, tím vyšší míru násilí lze pozorovat. Zřejmě z tohoto důvodu byla tedy neúčast v nacistických mládežnických organizacích perzekuována až šest let po uchopení moci národními socialisty.

Arendtová a Linz se naopak shodují například v otázce pojetí totalitarismu z jeho historické perspektivy. Oba dva zastávají názor, že totalitarismus je produktem modernizace a masové společnosti, čímž se staví do opozice oproti Karlu Popperovi, jenž jej vnímá jako neoddelitelnou součást lidské podstaty a jeho původ shledává již ve starověkých společnostech. Ačkoliv J. J. Linz neřadí přítomnost masové společnosti mezi své stěžejní charakteristiky, vnímá totalitarismus též jako produkt moderní doby, pro níž je tento jev charakteristický. Arendtová pak toto tvrzení odůvodňuje silnou atomizací společnosti, zapříčiněnou první světovou válkou, díky které došlo k zprerhání společenských vazeb a pout, což následně vedlo k snazšímu ovlivnění obyvatel. Ačkoliv měl v obou zkoumaných režimech zrod masové společnosti zcela odlišné podmínky, její přítomnost lze doložit jak v nacistickém Německu, tak i v Sovětském svazu. Člověk je ze své podstaty tvor společenský, a proto se velmi snadno identifikuje s jakýmkoliv

masovým hnutím, kterým může být jak politická strana, tak i některá z jejích organizací. V německých i sovětských dětech byla tato touha ještě více prohlubována cílenou snahou o popření jejich individuality a výchovou v duchu kolektivismu. V obou mládežnických hnutích totiž lze nalézt snahu o co největší identifikaci jedince se společenstvím, a to ať již prostřednictvím jednotných uniforem či stejnokrojů, anebo díky důrazu, jenž byl kladen na společenské události, kterými byly například masové sportovní akce či různé oslavy a svátky.

Dalším znakem společným pro oba zmiňované teoretiky i zkoumané režimy je přítomnost totalitní ideologie, kterou je celá masová společnost prodchnuta a na jejíchž základech je konstruována její indoktrinace. Autoři se v tomto ohledu shodují na její vše vysvětlující funkci při totalitním výkladu dějin. Jak ideologie komunistická, tak i nacistická se svůj mandát snažila odvodit od jejich přirozeného chodu, který byl však interpretován na základě jejich potřeb a zájmů. Komunisté se tak neustále obraceli k odkazu Velké říjnové revoluce a k filosofii Karla Marxe, přičemž nacisté pak především ke germánské mytologii a odkazu Velkoněmecké říše a Svaté říše římské národa německého¹⁵. Vládnoucí elity pak ideologii využívají k legitimizaci režimu v očích veřejnosti, přičemž postupem času se její vliv stává natolik silným, aby dokázal masy plně ovládnout a podřítit svým představám a zájmům. Ideologie je v daném státě prezentována jako jediná správná a ostatní politické proudy tak automaticky ztrácí svou šanci na participaci ve vládě.

S ideologií souvisí též osobnost vůdce, jenž je, dle Arendtové, propagandou zobrazován jako neomylný prorok vedoucí svůj lid ke konečnému vítězství a lepší budoucnosti. Jak v komunistické, tak i v nacistické ideologii je vůdce vnímán jako vykupitel svého lidu, ke kterému se indoktrinovaní občané obrací až s fanatickou vírou a láskou. Totalitní režimy obvykle nebývají připravené na situaci, kdy vůdce, kterému jsou propagandou přisuzovány až kvazibožské atributy, ačkoliv je ve své podstatě stále pouhým člověkem, selže. Komunistická propaganda označila po Stalinově smrti jeho zločiny za „pouhé“ osobní pochybení a veškerou svou úctu a oddanost směřovala opět pouze k revolučnímu hrdinovi V. I. Leninovi. V Německu byla situace poněkud odlišná,

---

¹⁵ Odtud pochází název *Třetí říše*, jenž byl užíván pro nacistické Německo za dob vlády Adolfa Hitlera a jeho národněsocialistické strany. Velkoněmecká říše pak byla oficiální propagandou označována za říši druhou a Svatá říše římská národa německého za první.

jelikož selhání vůdce zde bylo spojeno s koncem války a jeho dobrovolnou sebevraždou. Propaganda zde však jeho smrt neprezentovala jako osobní selhání, ale jako hrdinskou oběť při obraně vlasti. Jak v nacistickém Německu, tak i v Sovětském svazu zastávali vůdci roli předních teoretiků režimní ideologie. Ta vycházela z velké části z jejich spisů, ve kterých se též věnovali otázce propagandy a výchovy mládeže.

Jednou z obecných charakteristik totalitních režimů je také jejich snaha o vytvoření „nového člověka“, jenž nebude mít žádné vazby na minulost a bude režimu plně podřízen. Ačkoliv koncept zůstává stejný, jeho podoba se ve zkoumaných režimech částečně liší. Podstatné vlastnosti, jakými jsou oddanost vlasti, schopnost se pro ni obětovat a dobrá fyzická i psychická kondice, jsou pak zvláště doplněny o znaky pro ně typické. V nacistickém Německu je to především důraz na árijskou rasu, přičemž tento aspekt je pro danou ideologii více než stěžejní. Nový člověk je ve Třetí říši zásadně zobrazován s odkazem na rasovou teorii, jenž si režim vytvořil na základě mylné interpretace dějin a myšlenek především německých filosofů. V Sovětském svazu je pak důraz kladen zejména na manuální práci, která odkazuje na dělnickou třídu, jenž je režimem privilegována. Nový sovětský člověk má tak být především pracovitý a fyzicky zdatný, ale i vzdělaný v duchu marxisticko-leninských myšlenek a ideálů. Ačkoliv se tedy totalitní propaganda ve snaze o vytvoření nového člověka shoduje, její podoba je v jednotlivých režimech zcela odlišná.

Na základě výše uvedených poznatků, tedy lze tedy potvrdit v úvodu stanovenou hypotézu, která tvrdí, že nacistická i komunistická propaganda cílená na mládež je propagandou ve skrze totalitní a nese tudíž podstatnou část rysů typických pro totalitní režimy. Hypotéza byla ověřena za pomoci pěti vybraných znaků, jenž se objevují v teorii J. J. Linze (ideologie), Hannah Arendtové (masová společnost, teror) a také obecných charakteristikách totalitarismu (vůdce, „nový člověk“). S ohledem na zjištěné skutečnosti, které jsou v této kapitole podrobněji rozebrány, se komunistická i nacistická propaganda za totalitní jednoznačně označit dá, přičemž tuto hypotézu lze podložit následujícími fakty. Prvním znakem totalitních režimů, který byl vybrán pro účely této práce, je teror, jenž dle zjištěných poznatků hrál stěžejní roli v obou zkoumaných režimech. Teror však do své teorie zahrnuje pouze Hannah Arendtová, která taktéž uvádí, že jeho role se projevila více v nacistickém Německu. Tato teze byla aplikována na příklad povinného členství v nacistických a komunistických mládežnických organizacích, díky jehož

zkoumání byla následně i potvrzena. Totalitní charakter komunistické i nacistické propagandy dokládá též přítomnost masové společnosti v obou režimech, která je s její pomocí ovládána a to bez ohledu na odlišné podmínky jejího vzniku. Neméně důležitým rysem totalitních režimů je pak ideologie, na jejichž základech byla jak v Německu, tak i v Sovětském svazu propaganda konstruována. Dalším znakem, jenž pak s ideologií těsně souvisí, je přítomnost silného a charismatického vůdce. Tu můžeme v obou režimech nepochybně pozorovat a to zhruba ve stejné míře. Dokladem toho nám jsou například propagandistické plakáty, na nichž bývá vůdce v obou režimech často zobrazován. Posledním vybraným rysem totalitních režimů je pak jejich snaha o vytvoření „nového člověka“, čehož se propaganda snažila dosáhnout jak v nacistickém Německu, tak i v Sovětském svazu. V neposlední řadě je také třeba zmínit, že Hannah Arendtová pak propagandu mezi charakteristické rysy totalitarismu přímo zahrnuje. Všechny pět vybraných znaků totalitních režimů tedy můžeme v nacistické i komunistické propagandě cíleně na mládež nalézt, a proto ji na základě faktů, zjištěných v této práci, za totalitní označit lze.

5.1 Shodné znaky ve způsobu indoktrinace mládeže

Jak nacistický, tak i komunistický režim se mládež snažil ovlivnit především prostřednictvím mládežnických organizací, kde byla mládež vychovávána v kolektivním duchu, a to pod neustálým dohledem státu. Jakákoliv jedinečnost či odchylka od hlavního proudu byla silně nežádoucí, jelikož oba režimy měly za cíl vytvořit z obyvatel organizovanou masu, jenž jim bude plně podřízena. A právě mládeži, která na rozdíl od starších generací nebyla ovlivněna minulostí a předchozí formou vlády, byla v obou režimech věnována nadstandartní pozornost a péče. Komunisté i nacisté moc dobře věděli, že člověk se rodí jako tabula rasa a je proto nejsnáze ovlivnitelný právě v dětství. Z dětí se tudíž pod zdáním her, výletů a běžné školní docházky, snažili vychovávat poslušné, řádně ideologicky smýšlející občany a budoucí členy strany. Na city mládeže proto bylo v obou režimech záměrně působeno například prostřednictvím rozsáhlých sjezdů, slavností či sportovních událostí, kde mohl režim prezentovat svou slávu a velikost ve své plné síle. Oba režimy se také touto cestou snažily vytvořit „nového člověka“, který jim bude plně loajální, což výrazně ulehčí jejich cestu k nastolení nového světového řádu. Jak komunismus, tak i nacismus, měly silné ambice na ovládnutí co největšího území, které bylo potřeba osídlit režimu poplatnými obyvateli. V nacistickém

Německu, tak byly prostřednictvím Hitlerjugend a národně socialistických škol vychovávání budoucí župní vedoucí, vojenští velitelé a straničtí vůdci. Stejně tak z řad komsomolců později vzešly osobnosti, jenž se následně aktivně podílely na vedení a chodu KSSS. Podoba nového člověka však byla v jednotlivých režimech v zásadě odlišná. V Německu byl důraz kladen především na rasovou čistotu a silný antisemitismus, přičemž v Sovětském svazu šlo zejména o aktivní zapojení občanů do budovatelského a výrobního procesu. Hlavními předpoklady ideálního občana, pak byla v obou režimech také výborná psychická a především fyzická kondice. Dobrá tělesná zdatnost souvisí s vojenským charakterem obou mládežnických organizací a systematickou přípravou mládeže na její případné zapojení do válečného konfliktu. Dokladem toho je v nacistickém Německu využívání symboliky velice podobné té, kterou využívaly vojenské organizace SS a Wehrmacht. Vojenský charakter obou hnutí lze taktéž doložit užíváním stejnokrojů a uniforem, či udílením vyznamenání za skutky, významné pro činnost organizací a státu. Jak nacistická, tak i komunistická mládež byla přímo zapojena do druhé světové války, což v jejích řadách způsobilo značné ztráty. Více pak byla válkou zasažena mládež německá, neboť v jejích posledních týdnech, kdy byl režim již zcela vyčerpan, byly do přímých střetů při dobývání Berlína Rudou armádou nuceni nastoupit i chlapi mladší patnácti let. Ačkoliv byli členové Hitlerovy mládeže na boj systematicky cvičeni a režim vkládal do těchto záložních jednotek své poslední naděje, dospělým vojákům vybaveným těžkou technikou dlouho vzdorovat nemohli.

Také struktura organizací byla více méně srovnatelná. Jak Hitlerjugend, tak i Komsomol měl jednotlivé sekce, v nichž bylo členství určováno věkem dětí, který byl Německu i Sovětském svazu shodný. Do Hitlerjugend a Komsomolu mládež vstupovala ve čtrnácti letech a v jejich oddělení, kterými byl v případě Německa Jungvolk a Sovětského svazu Pionýr, byla účast možná již od deseti let. Součástí Komsomolu pak byla ještě skupina „okt'abrjata“, která sdružovala děti mezi sedmým až devátým rokem života. Ostatní mládežnické organizace, fungující v těchto zemích ještě předtím, než zde byla nasolena totalitní forma vlády, byly oběma režimy postupně zakázány a mládež se tedy mohla legálně sdružovat pouze v jimi zřízených hnutích. V Německu pak po nějakou dobu v ilegality fungovala katolická organizace Bílá růže, která se proti Hitlerovu režimu pokoušela šířit odpor, nicméně se nevyhnula brutálním perzekucím a její působení proto nemělo dlouhé trvání. Na základě studia literatury, složené převážně z primárních,

ideologicky silně ovlivněných zdrojů, se v této práci výskyt podobných protestních organizací v Sovětském svazu zaznamenat nepodařilo, což však jejich existenci nepopírá. Lze ji nepřímou doložit například působením disentu, jenž se formoval v různých částech SSSR (například Maďarsko, Polsko, Československo) a v jehož řadách se sdružovali mimo jiné i studenti. Oba režimy se tomuto odporu snažily zamezit tím, že se prostřednictvím organizací, ale také i vzdělávacích institucí pokoušely mít nad mládeží permanentní dohled. Většinu volného času tudíž trávila jak komunistická, tak i nacistická mládež v režimem zřízených organizacích a jeho náplň tvořily především výlety do přírody, kolektivní sporty, hry, ale také vojenský výcvik. Tomu byl větší prostor věnován v nacistickém Německu, kdežto komunisté se více zaměřovali na hru a ideologicky orientované vzdělávání. V oblasti vzdělávání pak byl v obou režimech kladen silný důraz především na výuku dějepisu, kdy byla minulost interpretována na základě potřeb dané ideologie. Mezi shodné znaky lze také zařadit důraz, jenž byl kladen na vhodný výběr vedoucích pracovníků pro mládežnická hnutí. Oba režimy dbaly především na to, aby se kromě pedagogických pracovníků na vedení mládeže podíleli i lidé jen o něco málo starší, než byli samotní členové organizací, což mělo v mládeži vzbuzovat především pocit samostatnosti a dospělosti. Dalším bodem shodným pro indoktrinaci komunistické i nacistické mládeže byl kult mučedníků, jenž mládeži předkládal obraz odvážných hrdinů, kteří neváhali položit život za vlast a ideály vládnoucího režimu. V nacistickém Německu byl takovým hrdinou Herbert Norkus, přičemž komunistická propaganda stejným způsobem vyzdvihovala a prezentovala Pavlíka Morozova. V očích režimu byli tyto chlápci ukázkovým příkladem toho, jak chtěl, aby byla mládež vychována a ostatním dětem je pak neustále dával za vzor. O obou chlápčích pak byly pro potřeby propagandy natáčeny filmy, psány knihy či dokonce skládány písně. Další důležitou otázkou byla pro propagandu rodina, jelikož tvořila vedle školy a volnočasových organizací, třetí nejdůležitější pilíř v utváření osobnosti mládeže. Pro oba režimy však spíše než podpůrný prvek znamenala překážku ve výchově a indoktrinaci. Pokud například rodiče nesouhlasili s režimem, ale dítě bylo již natolik ovlivněno propagandou, že se i přes jejich zákaz na činnosti organizací podílelo, docházelo tak k mezigeneračním konfliktům a zpretrhání rodinných vazeb. To však bylo pro režim spíše výhodou, neboť jak tvrdí Arendtová, vykořenění jedinci jsou snáze ovlivnitelní a v masových hnutích nacházejí potřebné zázemí a podporu, jíž se jim v osobní životě nedostává.

5.2 Odlišné znaky ve způsobu indoktrinace mládeže

Na základě výše uvedených poznatků, lze jednoznačně tvrdit, že nacistická i komunistická propaganda, jenž měla za cíl ovlivnit mládež, se ve velkém množství bodů shodovala. Díky analýze těchto režimů však bylo také zjištěno, že v řadě otázek se zkoumané režimy rozcházejí. Prvním oblastí, kde se způsob indoktrinace mládeže liší, je vzdělávání. Ačkoliv byla mládež řádně vzdělávána v obou režimech, komunistický režim kladl na tuto oblast jednoznačně větší důraz než ten nacistický. V nacistickém Německu byl význam školství značně marginalizován, a to především na úkor vojenské výchovy a sportu. Hitler sám veřejně prohlašoval, že znalosti nejsou pro německou mládež natolik důležité jako dobrá tělesná zdatnost, kondice a oddanost myšlenkám národního socialismu. Z toho důvodu pro režim nebyla podstatná ani tak řádná kvalifikace učitelů, jako především jejich schopnost vzbudit v mládeži silné nacionální cítění a národní hrdost. Ačkoliv byly v Německu budovány elitní národněsocialistické školy, klasickému vzdělávání v nich nebyl dáván potřebný prostor. Komunistický režim se naopak zasazoval o řádné vzdělávání svých občanů a po žácích požadoval jak pravidelnou školní docházku, tak i aktivní účast na výuce. Mládež byla též vedena k častým návštěvám knihoven a pravidelnému čtení, avšak samozřejmě pouze režimu poplatné literatury. V Sovětském svazu byl pak také kladen důraz na solidaritu mezi dětmi, čímž bylo rozvíjeno jejich sociální cítění. Oproti tomu ideologie národního socialismu děti přímo vybízela k rivalitě a soupeření, což pramení z myšlenek sociálního darwinismu, z něhož nacistická ideologie vychází a jenž tvrdí, že právo na přežití mají pouze ti nejsilnější.

Oba režimy také kladly rozdílný důraz na sport a fyzickou zdatnost. Jak již bylo naznačeno výše, Adolf Hitler se snažil vychovávat ani ne tak vzdělanou, jako především sportovně založenou mládež. Zde můžeme vidět odkaz na nacistickou rasovou teorii, která tvrdí, že nový národněsocialistický člověk musí být především silný, zdravý a odolný, což souvisí s potřebou velkého množství vojáků, kteří budou připraveni bojovat za nový životní prostor. V sovětských mládežnických organizacích byla sportu věnována pozornost podstatně menší, což lze vysvětlit například omezeným výskytem mládežnických sportovních klubů již v dobách předrevolučních. Dalším důvodem může být také například nedostatek potřebného sportovního vybavení.

Je třeba zmínit také odlišné vnímání genderových rolí ve zkoumaných režimech, kdy Sovětský svaz dbal na se společné, kolektivní sdružování dětí, avšak v Hitlerjugend byla výchova chlapců a dívek striktně oddělena. V Německu byla pro dívky zřízena organizace Bund Deutscher Mädel, která sice byla složkou Hitlerjugend, nicméně jejich výchova zde probíhala zcela odlišně než výchova chlapců. V nacistickém Německu byla hlavní rolí žen starost o domácnost a děti, přičemž jejich podíl na veřejném životě a politice měl být marginální, ne-li nulový. Role zde byly jasně rozděleny a jakékoliv vymezení se vůči nim, či odchýlení od běžného chodu organizací nebylo akceptováno. Komunistická ideologie se naopak od tohoto „staromódního“ pojetí role muže a ženy ve společnosti snažila distancovat a ženy již nevnímala jako pouhé manželky a matky, ale především jako dělnice, aktivně se podílející na budování nového společenského řádu. Děti tak byly v tomto duchu vychovávány již od útlého dětství a chlapci byli vedeni též k vykonávání domácích prací, aby svým matkám a ženám s touto povinností, zdržující je od práce společensky prospěšné, pomohli.

Otázka povinného členství v organizacích, kterou je třeba mezi odlišné znaky komunistické propagandy taktéž zařadit, však již byla podrobněji rozebrána v úvodu této kapitoly a proto není třeba se k ní dále vracet. Jen pro připomenutí je na místě uvést, že v Hitlerjugend bylo členství povinné, kdežto komunisté od mládeže přímé zapojení do činnosti organizací nevyžadovali. Přijímání členů pak dokonce v Sovětském svazu v době počátků hnutí probíhalo značně selektivně a děti pocházející z proletářských rodin měli lepší postavení než ty ostatní. V nacistickém Německu naopak třídní původ dětí nehrál žádnou roli, avšak značný důraz zde byl kladen na „čistotu krve“. K chodu organizací pak lze například ještě dodat, že Hitlerova mládež nebyla po zániku Třetí říše již nikdy obnovena, kdežto Pionýr funguje v dnešním Rusku a některých dalších bývalých členských zemích dodnes.

ZÁVĚR

Hlavním cílem výše předložené práce byla komparace nacistické a komunistické propagandy cílené na nejmladší vrstvy obyvatelstva, jenž byla provedena na základě její podrobnější analýzy. Práce se zabývá především rolí mládeže v nacistickém Německu a Sovětském svazu a také významem, jenž pro její indoktrinaci měly organizace, v nichž byla sdružována. Pro ucelenější obraz propagandy jsou zde také uvedeny konkrétní příklady sdělovacích prostředků, které při ovlivňování mládeže totalitními režimy rovněž sehrály značnou roli. Těmito prostředky jsou film, tisk a plakáty. Na základě teorií J. J. Linze a Hannah Arendtové, jenž se totalitními režimy zabývají, pak byla potvrzena hypotéza, která tvrdí, že nacistická i komunistická propaganda cílená na mládež je propagandou ve skrze totalitní, a nese tudíž podstatnou část rysů pro ně typických. Hypotéza byla ověřena na základě pěti vybraných znaků, které se ve výše zmíněných teoriích objevují, přičemž jejich přítomnost byla v obou režimech potvrzena.

Díky již výše zmíněné analýze, tedy lze zodpovědět hlavní výzkumnou otázku práce, která má za úkol objasnit, jakým způsobem docházelo v nacistickém Německu a Sovětském svazu k indoktrinaci mládeže a určit prostřednictvím jakých nástrojů byla uskutečňována. Ovlivňování mládeže a její indoktrinace probíhala v obou režimech především prostřednictvím mládežnických organizací, které lze dle aplikovaných teorií označit za totalitní. Mládež tedy byla indoktrinována v důsledku aktivního členství ve výše analyzovaných hnutích, jenž svým působením dokázala ovlivnit většinu aspektů jejího života. Nacistické i komunistické organizace mládež ovlivňovali již od útlého věku s cílem vytvořit novou generaci občanů, plně oddaných režimu. Totalitní režimy se snažily obsáhnout veškeré aspekty života dětí a mladých lidí, přičemž tento proces začínal již prostřednictvím povinné školní docházky, pokračoval členstvím v mládežnických organizacích a provázel nejmladší vrstvy obyvatelstva i ve chvílích, kdy nad nimi režim neměl plný dohled. Ve volných chvílích pak byla indoktrinace zajištěna pomocí běžných prostředků propagandy, jimiž byl v obou režimech především film, tisk, literatura a plakáty. Oba režimy na tyto prostředky veřejné komunikace vlastnily monopol, přičemž dohled nad nimi byl uskutečňován prostřednictvím státem zřízených orgánů (Ministerstvo pro lidovou osvětu a propagandu, Agitprop).

Další stěžejní otázka, na níž se tato práce snaží nalézt odpověď, má za cíl vyhodnotit, jaké shodné a odlišné znaky lze ve způsobu agitace mládeže v nacistickém Německu a Sovětském svazu pozorovat. Na základě výše provedené komparace bylo zjištěno, že znaků pro shodných, lze ve způsobu propagandy nalézt více, než znaků odlišných. Mezi zjištěné znaky shodné pak patří především silný důraz na kolektivní výchovu, jenž probíhala pod plným dohledem státu a to buď ve školách, či ve volnočasových organizacích. Oba dva režimy se touto cestou snažily vychovat „nového člověka“, jehož podoba se pak dle jejich ideologie liší. K indoktrinaci dětí docházelo mimo jiné i skrze rozsáhlé kulturní i sportovní akce, svátky a jiné slavnosti. V mládežnických organizacích v nacistickém Německu i v Sovětském svazu, lze též nalézt silný důraz na vojenskou výchovu a přípravu dětí pro potřeby případné války. Shodná byla mimo jiné i struktura těchto organizací, přičemž se shoduje i věk, ve kterém do nich byly děti oprávněny vstupovat. Nelze opomenout i kult dětských mučedníků, jemuž byla v obou zkoumaných režimech taktéž věnována značná pozornost. Tito hrdinové pak byli bezvýhradně uctíváni a dávání mládeži za vzor. Posledním vyhodnoceným a shodným bodem pak byl vztah režimu k rodinnému zázemí dětí, přičemž v této oblasti nezřídka docházelo k rozporům mezi rodinou a státem. Nacistický a komunistický režim se pak zjevně rozcházejí v oblasti vzdělávání, sportu a pojetí genderových rolí. Rozdílná byla také kritéria pro přijímání nových členů a otázka povinného členství v organizacích.

Vedlejším cílem práce bylo poté zjistit, zdali se v řadách mládeže vyskytovali odpůrci režimu, kteří se jím důkladně propracovanou propagandou nenechali ovlivnit a případně jí také dokázali aktivně vzdorovat. V případě nacistického Německa lze uvést organizaci Weisse rose (Bílá růže), což byla odbojová katolická skupina, založená na univerzitní půdě, která se svým působením snažila aktivně protestovat proti Hitlerově totalitní vládě a zločinům, jichž se nacisté dopouštěli. Jejimi nejvýznamnějšími představiteli byli sourozenci Schollovi, kteří byli později režimem odsouzeni za velezradu a popraveni. Při bližším zkoumání organizací Sovětských, však podobné skupiny zaznamenány nebyly, což lze zdůvodnit užíváním především primárních, ideologicky zabarvených zdrojů, a to z důvodu absence potřebného množství literatury sekundární. Lze se však domnívat, že v rámci působení disentu v jednotlivých zemích Světského svazu se v odbojových skupinách studenti též sdružovali.

Výše uvedené poznatky a závěry byly zjištěny na základě práce s odbornou literaturou, která se danou problematikou podrobně zabývá. Pro analýzu nacistické propagandy byly využity především knihy, jenž na ni nahlízejí s odstupem a jenž lze zařadit mezi literaturu sekundární. Jejich množství a dostupnost pak je pak oproti publikacím, které se zabývají mládeží a propagandou v Sovětském svazu, nesrovnatelně vyšší. V této oblasti bylo poznatky nutné čerpat převážně z knih, jenž byly vydány za dob socialismu, a tudíž zde byl znatelný ideologický podtext a práce s nimi byla značně náročnější. Oblast sovětské propagandy a především mládežnických organizací jak v Sovětském svazu, tak i v bývalém Československu lze tudíž označit za doposud nedostatečně prozkoumanou, a bylo by vhodné tyto mezery ve výzkumu zaplnit. Tato práce se snaží předložit především srovnání nacistických a sovětských mládežnických organizací a prostředků propagandy ve vztahu k totalitním režimům a ideologii totalitarismu, avšak je třeba se touto problematikou zabývat také z historické perspektivy, a vytvořit tak více publikací, jenž nám poskytnou ucelený přehled o roli mládeže a jejím životě za dob komunismu a nacismu.

PRAMENY A LITERATURA

Prameny:

Česká televize. 2014. „Májové hvězdy“ Česká televize, 18. 11. 2014. Dostupné na: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/1063981133-majove-hvezdy/> (20. 4. 2017)

Soviet Art. 2016. „Young pioneer organization of the USSR“ Soviet Art. Dostupné na: <http://soviet-art.ru/young-pioneer-organization-of-the-ussr/> (20. 4. 2017)

Literatura:

Arendtová, Hannah. 1996. *Původ totalitarismu I-III*. Praha: Oikoymenh.

Aron, Raymond. 1993. *Demokracie a totalitarismus*. 2. vyd. Brno: Atlantis.

Aulich, James. 2009. *Válečné plakáty. Zbraně hromadné komunikace*. Praha: Naše vojsko.

Barták, Jan. 2003. *Průvodce minovým polem propagandy*. Soubor textů z mezinárodní konference Média jako překážka v komunikaci?, Litoměřice 2002. Praha: Vivo.

Bugajev, E. I., Dacjuk, B. D., Zelenkov, I. A. a kol. 1977. *Komunistická propaganda. Otázky, teorie a metodiky*. Praha: Nakladatelství svoboda.

Butler, Rupert. 1997. *Hitlerova mladá garda. Dějiny Hitlerjugend*. Praha: Columbus.

Ellul, Jacques. 1973. *Propaganda. The formation of men's attitudes*. New York: Vintage Books.

Farkas, Viktor. 2006. *Lži za války a míru. Tajná moc tvůrců veřejného mínění*. Praha: Mladá fronta.

Feigelson, Kristian a Kopal, Petr eds. 2012. *Film a dějiny 3. Politická kamera-film a stalinismus*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů.

Fidelius, Petr. 2002. *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda.

Freiová, Michaela. 2008. „Padesátá léta: Útok na tradiční rodinu.“ In: *Otisky komunismu*. Ed. Tomáš Bojar. Praha: Mitte Studio, 56-67.

Friedrich, Carl J. a Brzezinski, Zbigniew. 1965. *Totalitarian dictatorship and autocracy*. Cambridge: Harvard University Press.

- Ftorek, Jozef B. 2010. *Public relations a politika. Kdo a jak řídí naše osudy s naším souhlasem*. Praha: Grada Publishing.
- Fulbrook, Mary. 2009. *Dějiny moderního Německa*. Praha: Grada Publishing.
- Geyer, Michael a Fitzpatrick, Sheila, eds. 2012. *Za obzor totalitarismu. Srovnání stalinismu a nacismu*. Praha: Academia.
- Gelmoť, A. M. a Mečeva, M. M. 1953. „Pionýrský vedoucí“ In: *Pionýrská organizace V. I. Lenina*. Eds. Gelmoť, A. M. a Mečeva, M. M. Praha: Mladá fronta, s. 277-292.
- Hitler, Adolf. 2016. *Mein Kampf*. Praha: Naše Vojsko.
- Hoffmann, Heinrich. 2010. *Mládež kolem Hitlera*. Praha: Naše vojsko.
- Jowett, Garth a Victoria O'Donnell. *Propaganda and persuasion*. 5. vydání. Thousand Oaks, Calif.: Sage.
- Knopp, Guido. 2003. *Hitlerova mládež*. Praha: Ikar.
- Koonzová, Claudia. 2009. *Svědění nacismu*. Praha: Columbus.
- Koop, Volker. 2012. *Nacionální socialismus*. Praha: Grada Publishing.
- Kolečková, Eva. 2010. *Vliv sovětské propagandy na československou kulturní politiku v letech 1948-1956*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií. Diplomová práce
- Kössl, Jiří, Krátký, František a Marek, Jaroslav. 1986. *Dějiny tělesné výchovy II*. Praha: Olympia.
- Krotov, F. G. 1975. *Leninská teória propagandy a dnešok*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda.
- Krupská, Naděžda. 1951. *O mladých pionýrech*. Praha: Mladá fronta
- Kubát, Michal a Balík, Stanislav. 2004. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán.
- Lepage, Jean-Denis G. G. 2009. *Hitler Youth 1922-1945. An Illustrated History*. Jefferson: McFarland & Company.

- Linz, Juan J. 2000. *Totalitarian and authoritarian regimes*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Macura, Vladimír. 2008. *Šťastný věk: symboly, emblémy a mýty 1948-1989*. Praha: Academia.
- Maser, Werner. 2014. *Adolf Hitler. Tak vedl a řídil*. Praha: Grada Publishing.
- Matossian, Mary A. K. 1962. *The Impact of Soviet Policies in Armenia*. Leiden: E. J. Brill Publishers.
- McQuail, Dennis. 2005. *McQuail's Mass Communication Theory*. London: Sage.
- Millar, James R. 2003. *Encyclopedia of Russian History*. New York: Macmillar reference.
- Murty, B. S. 1968. *Propaganda and world public order. The legal of the ideological instrument of coercion*. New Haven and London: Yale university press.
- Mühlberger, Detlef. 2004. *Hitler's voice. The Völkischner Beobachter 1920-1933: Organisation and development of the Nazi Party*. Bern: Peter Lang AG, European Academic Publishers.
- Nelson, Richard. 1996. *A Chronology and Glossary of Propaganda in the United States*. Westport: Greenwood Press.
- Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ. 1961. *Komunisté a mládež*. Praha: Vydavatelství ÚV KSČ.
- Orwell, George. 2009. *1984*. Praha: Československý spisovatel
- Pavelčíková, Nina. 2008. *Totalitární režimy 20. století v Evropě*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Platón. 2014. *Ústava*. 5. opr. vyd. Praha: Oikoymenh.
- Popper, Karl R. 2011. *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. 2. rev. vyd. Praha: Oikoymenh.
- Průcha, Jan. 1975. *Masová komunikace a propaganda*. 2. přepr. vyd. Praha: Nakladatelství svoboda.

- Puzyrjov, F. I. 1953. „VKS(b) – Organisátorka a vůdkyně pionýrského hnutí v SSSR“ In: *Pionýrská organisace V. I. Lenina*. Eds. Gelmot, A. M. a Mečeva, M. M. Praha: Mladá fronta, s. 5-35.
- Ralphová-Lewisová, Brenda. 2001. *Hitlerova mládež, Hitlerjugend ve válce a míru 1933-1945*. Praha: Nakladatelství Svojtka.
- Reeves, Nicholas. 1999. *The Power of Film Propaganda. Myth or Reality?* London: Continuum.
- Reifová, Irena. ed. 2004. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál
- Reichel, Peter. 2004. *Svůdný klam Třetí říše: fascinující a násilná tvář fašismu*. Praha: Argo.
- Ryška, Pavel a Šrámek, Jan. 2016. *Pionýři a roboti: Československá ilustrace a vizuální kultura 1950-1970*. Praha: Nakladatelství Paseka
- Říchová, Blanka. 2006. *Přehled moderních politologických teorií*. 2. vydání. Praha: Portál.
- Sartori, Giovanni. 1993. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.
- Semín, Michal. 2008. „Komunismus a škola.“ In: *Otisky komunismu*. Ed. Tomáš Bojar. Praha: Mitte Studio, 42-53.
- Schmiedtová, Věra. 2012. *Malý slovník reálií komunistické totality*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.
- Sproule, J. 2005. *Propaganda and democracy. The American experience of media and mass persuasion*. New York: Cambridge University Press.
- Stephenson, Jill. 2006. *Třetí říše v barvě*. Brno: Computer Press.
- Strunin, V. V. 1953. „Pionýrský tábor“ In: *Pionýrská organisace V. I. Lenina*. Eds. Gelmot, A. M. a Mečeva, M. M. Praha: Mladá fronta, s. 254-273.
- Svatoš, Zdeněk a kol. 1978. *Pionýrská encyklopedie I*. Praha: Mladá fronta
- Talmon, Jacob L. 1998. *O původu totalitní demokracie. Politická teorie za Francouzské revoluce a po ní*. Praha: Slon.

Taylor, Richard. 2016. *Filmová propaganda. Sovětské Rusko a nacistické Německo*. Praha: Academia.

Váňa, Tomáš. 2013. *Jazyk a totalitarismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Welch, David. 2001. *Propaganda and the German Cinema, 1933-1945*. London: I. B. Tauris.

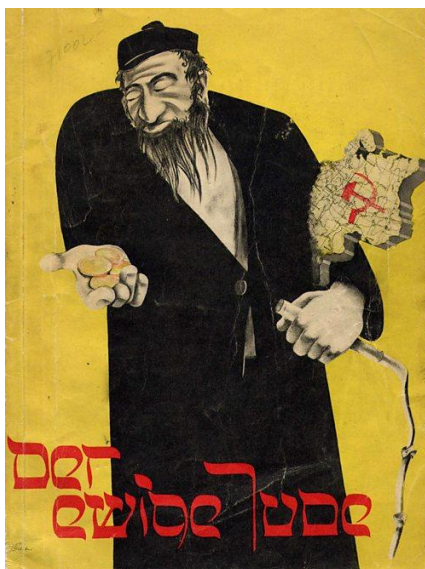
Welch, David. 2002. *The Third Reich: Politics and Propaganda*. New York: Taylor & Francis Group.

Youngblood, Denise J. 2007. *Russian War Films: On the Cinema Front, 1914-2005*. Lawrence: University Press of Kansas.

Zemtsov, Ilya. 2001. *Encyclopedia of Soviet life*. New Jersey: Transaction Publishers.

PŘÍLOHY

Obrázek č. 1 (str. 28): Plakát z roku 1937 s názvem „*Věčný Žid*“, který měl sloužit jako upoutávka na výstavu ve Vídni.

Dostupné na: <http://ichef.bbc.co.uk/images/ic/496xn/p02f1tf3.jpg>

Obrázek č. 2 (str. 28): „*Německý student bojuje za vůdce a národ*“ Na plakátu jsou vyobrazeny typické znaky ideálního nordického člověka: mladý, silný, plavovlasý.

Dostupné na: <http://www.master-of-education.org/wp-content/uploads/2012/12/4-The-German-Student-Fights-for-the-Fuhrer-and-the-People.jpg>

Obrázek č. 3 (str. 37): Vlajka Hitlerjugend

Dostupné na:

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/6/67/Hitlerjugend_Allgemeine_Flagge.svg/220px-Hitlerjugend_Allgemeine_Flagge.svg.png

Obrázek č. 4 (str. 37): Emblém Hitlerjugend

Dostupné na:

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/4/4f/HJemblem3.png/220px-HJemblem3.png>

Obrázek č. 5 (str. 37): Uniforma Hitlerjugend

Dostupné na:

http://media.liveauctiongroup.net/i/27710/24319034_1.jpg?v=8D3486CE990F130

Obrázek č. 6 (str. 37): Člen HJ v uniformě

Dostupné na: <http://histclo.com/youth/youth/image/imgnat/Uniform053s.jpg>

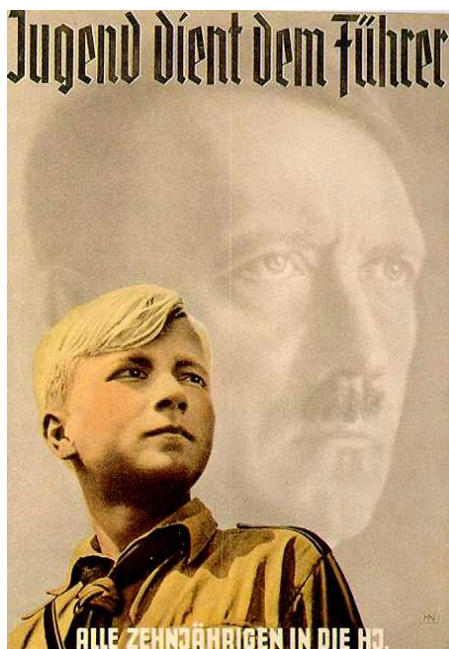
Obrázek č. 7 (str. 40): „*„Mládež patří vůdci. Všichni desetiletí do Hitlerjugend.“*“
Propagační plakát pro vstup dívek do Jungmädel.

Dostupné na:

http://www.dhm.de/archiv/ausstellungen/lebensstationen/bilder_750/2_48.gif

Obrázek č. 8 (str. 40): „*„Mládež patří vůdci. Všichni desetiletí do Hitlerjugend.“*“
Propagační plakát pro vstup chlapců do Jungvolku.

Dostupné na: <http://ivarfjeld.files.wordpress.com/2009/05/plakat-hitlerjugend-jugend-dient-dem-fuehrer.jpg>

Obrázek č. 9 (str. 40): „Svaz německých dívek v Hitlerjugend“

Dostupné na:

https://68.media.tumblr.com/46778890ac1fb7b659e17079c8deb8b5/tumblr_mq3jgbUs2L1sul5q0o1_400.jpg

Obrázek č. 10 (str. 40): „My - německý Jungvolk v Hitlerjugend“

Dostupné na:

http://www.dhm.de/archiv/ausstellungen/lebensstationen/bilder_750/2_49.gif

Obrázek č. 11 (str. 45): Lenin, Engels a Marx na plakátu z Lenigradu, rok 1960.
“*Vpřed k vítězství komunismu!*”

Dostupné na:
http://i.huffpost.com/gadgets/slideshows/391940/slide_391940_4775292_free.jpg

Obrázek č. 12 (str. 45): „*Lenin žil, Lenin žije, Lenin bude žít navždy!*“

Dostupné na: https://i.kinja-img.com/gawker-media/image/upload/s--GLo2nirb--/c_scale,f_auto,fl_progressive,q_80,w_800/196cd7yvhyvbjpg.jpg

Obrázek č. 13 (str. 45): Plakát z roku 1945 „SSSR je socialistický stát pro tovární dělníky a rolníky.“

Dostupné na: http://www.posterpal.com/_images/z199329.jpg

Obrázek č. 14 (str. 53): Návod na správné vázání pionýrského šátku

Dostupné na: http://img.reflex.cz/static/old_reflex/imgdb/original/php3GCGpz.jpg

Obrázek č. 15 (str. 53): Slavnostní pionýrský stejnokroj

Dostupné na: <http://www.russianarmysurplus.com/media/products/uniform.jpg>

Obrázek č. 16 (str. 53): Pionýrský stejnokroj

Dostupné na: https://cdn.i0.cz/public-data/8a/79/04c771a137eaa6c91cb2283b88b_r16:9_w640_h360_gi:photo:234428.jpg?hash=d8ab549f7f77059d2b7f14d1d6b43593

Obrázek č. 17 (str. 53): Emblém Všesvazové pionýrské organizace V. I. Lenina

Dostupné na: http://star-799.ucoz.ru/_tbkp/markelova/giv_pionerija2.gif

Obrázek č. 18 (str. 53): Emblém Všesvazového leninského komunistického svazu mládeže

Dostupné na: <http://kprf-irk.ru/uploads/lksm.jpg>

Obrázek č. 19 (str. 54): Pionýrský tábor Artěk

Dostupné na: <http://soviet-art.ru/wp-content/uploads/2016/05/Artek-300x213.jpg>

Obrázek č. 20 (str. 56): „Bud'te pozdraveni mladí pionýři - důstojní nástupci Lenisko-Stalinského Komsomolu!“

Dostupné na: <https://s-media-cacheak0.pinimg.com/originals/17/03/58/1703585e7e3924ff821df0dd89922461.jpg>

Obrázek č. 21 (str. 56): „Vychováváme pokolení, neochvějně oddané komunismu!“

Dostupné na: http://img.cncenter.cz/img/3/full/1432551_.jpg

Obrázek č. 22 (str. 56): „Stalinova láska ozařuje naše budoucí děti“

Dostupné na: http://img.cncenter.cz/img/3/full/1430510_.jpg